

38

ТҮҮНБАСЭ ШЭМӨР
ИГЛҮҮШ УИШЪЗА!

У И Л Ы Ш

НОВАЯ ЖИЗНЬ

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ОРГАН
МАРКСЕКЦИИ ПРИ Ц.К.Р.К.П./б./

№ ОКТЯБРЬ-НОЯБРЬ 7-8

МОСКВА.
1923.

У В Э Р

Восточн. Издательства тыгай марда кнагам савыктэн дуктын:

Гуров.—Мландэ закон.

Палантай И. (Ключников).—Марла мураш туныктымо кнага. Акшэ 50-ырший (шөртньö акса шот дэн).

Васильев В. М.—Мари муру.

Вашкэ лэнтэш: Гуров—Ик с.-хов. налог.

„У Илыш“ журнал акшэ 1 тылзэлан 15-ырший (шөртньö окса шот дэн).

Вашкэ лэктыт тыгай марла кнага: 1) Сёснам ашнэн куштымо, 2) Вольик чэр нэргэн, 3) Мүкш ончымо, 4) Ушкалын шүжэржэ (шөржö)—Ылымштыжэ.

Оksam тыгай адрэс дэн колтыза:

Москва, Никольская, 10, Марсекция при Восточном Издательстве.

У И Д Ы Ш

Лэкмыжлан кок ийыш пурыш.

ГОД ИЗДАНИЯ ВТОРОЙ.

№ 7—8

Октябрь — Ноябрь.

1923-ий.

Вэс кугужажысэ увэр.

Кызыт Гэрманиаштат Росиасэ 1917 ийсэ гай пуламыр паша.

Росиаштат 1917 ий фэвраль тылзысэ рэволюция дэч вара властьюм поян тўшка налыч.

Варажым властьюм социалист-рэволюционэр дэн социал-дэмократ (мэньшэвик) налыч. Нинэ партия влак пашачэ дэн крэсаньык калыклан нимо эркымат ышт пу.

Гэнэрал, чиновник, помэщик мо-ло, чыланат тошто вэрэшыштак кодыч.

Сатлан лийын соц. - рэволюц., мэньшэвик партия влак калык он-талкалымым шижын, шыдэшкэн октябрь тылзыштэ властьюм шэмэр калык ышкэ кидышкыжэ нальэ.

Кызыт Гэрманиаштат чылт тугак. 1918 ийыштэ Вильгэлм кугужам луктын шуышт. Властьюм мэньшэвик партия нальэ. Тидэ партия „мэ пашачэ калык партия улына“ манын моктана. Тугэ гынат нуно пашачэ калык илыш сайэмжэ манын нимо-мат ышт ыштэ. Помэщик мыландэ помэщик кидэшак кодо. Фабрик-завот тошто озала кидыштак.

Армиашкэ эртак поян тўшка икшивым погышт. Тошто гэнэрал олмэшыштак кодыч. Шэмэр калык ушэм—коммунист партиам покты-лыт, коммунист влакым турьма-лашкэ шынтат, а поян тўшка ушэм почаш эркым пуат, нуным огыт поктыл.

Налогым эртак пашачэ дэн крэ-саньык калык тўла, поян тўшка кугу парышим налыт гынат, мэнь-шэвик партия власть нунылан ша-гал тўлыкта.

Адак рэйстагыштэ (Государ. Ду-ма шот) дэпутатлан эртак поян тўшка гына шогат. Пашачэ калык ышкэдак властьюм кучэн огэш кэт манын, министрланат фабрик-завот озам, помэщик молым шогалтышт. Мэньшэвик партия поян тушка-лан тыгэ кугу эркым пуэн, кызыт мэньшэвик влакым ышкэныштым поктэн луктыт. Кызыт Бэрлин ола-штэ мэньшэвик министр чыланат вэргычышт лэктыныт.

Гэрманиаштэ 10 утла тыгыдэ рэспублика шот улыт. Тидэ ты-гыдэ рэспубликаштат власть эртак

пойан кидыштэ. Бавариаштэ мәншэвик министр влакым шурэн луктын, властым „фашист“ — ошо тўшка нальыч.

Кызыт тушто ошо тўшка ышкэ арлаштым ыштэныт.

Коммунист партиам, пашачэ калыкым пэш поктылыт. Шэмэр калык газэтам пэтырат.

Бавариа воктэн Саксония рэспублика уло. Тушто шукэртэ огыл властым мәншэвик дэн коммунист налын ыльыч. Бэрлинысэ мәншэвик власть Саксония ваштарэш салтакым колтэн, пўтын министр влакым вийэш вэргычышт луктыч. Тюрингия рэспубликаштан Саксониясэ гай власть лийын. Кызыт пойан тўшка Тюрингия ваштарэшат салтакыштым колтат.

Тыгэ мәншэвик партия пойан тўшкалан, пашачэ дэн крэсаньык пизыраш полшат.

Франция воктэнысэ Рэйн кундэмысэ мыландым, Германия дэч ойрэн, посна рэпубликам почи-

ныт. Тидэ рэпубликаштан власть пойан кидыштэ.

Германиясэ шэмэр калык илыш кэчын нэлэмэш. Киндэ, парэнтгэ укэ. Иал кулак олашкэ нимо сату-мат огыт пурто.

Кызыт гына Гамбург олаштан востаниам пойан тўшка пизырышт.

Пашачэ калыкат огэш малэ.

Тўрлэ олаштан красная гвардия ушэмым почэдат.

Мәншэвик партиан калык онталмыжым шижын, кызыт пашачэ коммун. партиашкэ пурат.

Илыш нэлэммэ тыжэчынак палэ 4 ноябрыштэ 1 доллар 300 миллиард маркым шога (сар дэч ожно 1 доллар 4 маркым шога ыльэ). Ик крэнга киндэ 60 миллиард маркэ шога (30 миллиард тэнгэ). Вашкэ пўтын Германиясэ шэмэр калык ышкэнышт пойан ваштарэш тарванат.

Германияштан мэмнан Октябрь рэволюция гай лийдэ огэш кот.

Росиасэ увэр.

**Рвэзэ ушэмлан — РКСМ —
5 ий тэмэ.**

Тэнэй 29 сентябрь тылзыштэ Росийский Коммунистический Союз Молодежи — рвэзэ ушэм почылтымылан 5 ий тэмэ.

Пўтын Россия кўргыштэ кызыт

Рвэзэ ушэмыштэ 400 тўжэм утла пашачэ калык, крэсаньык рвэзэ шогат. Рвэзэ ушэмыштэ 2—3—5 ий шогэн, варажым тужэчын Коммунист партиашкэ пурат. Тидэ ушэмышкэ Коммунист партия, Совэт Власть, шэмэр калык вэкэ шогышо рвэзым пуртат.

5 ий котсэк рвэзэ ушэмыштэ

шогышо рвээ влак шуко пашам ыштышт.

Фронт улмо годым тўжэм дэн, Рвээ ушэмыштэ шогышо ошо влак ваштарэш крэдалыч. Шуко РКСМ-сэ члэн влак сарэш колышт, сусыргышт.

Йаллаштэ, олалаштэ агитатор лийын калыкым тўрлылан тунык-тэн коштыч.

5 ий котсэк Рвээ ушэмысэ, рвээ влак шуко турлэ пашам ыштышт. Сар чарнымэ дэч вара, рвээ влак тунэмаш пижыч.

Рвээ ончыклык улыт. Рвээ калык тўрлыжланат тунэмэш гын, калык ылышат куштылго лийэш.

Кызыт Рвээ ушэм—РКСМ пў-тынь Росиа кўргышкэ шарлэн. Рвээ ушэм ячэйка олалаштат, йаллаштат шуко улыт.

Рвээ ушэмын 5 ий тэммэ кэ-чыштыжэ, пўтынь Росиа кўргыштэ кугу пайрэм лийэ.

Тидэ пайрэм Москоштат пэш кугу лийэ.

Ик кугу тэатрышкэ 29 сентябрь-ыштэ 2000 рвээ дэлэгат утла по-гынышт.

Тидэ погынымашкэ йолташ Троц-кий, Бухарин, Зиновьев, Клара Цэт-кина (Германия коммунист партия вуйлатышэ), Коларов (Болгария коммун. партия вуйлатышэ), моло вуйлатышэ йолташ влак.

Йолташ Троцкий, Бухарин, Зи-новьев—Рвээ ушэмын 5 ий кок-ласэ паша нэргэн мутланышт.

Ожно пашачэ калык дэн крэ-саньык рвэзын нимо эркат укэ улмаш. Ожно тыгэ погынымо огул, пойан тўшка власть лўмын пычкэ-мыштэ ашнэн.

Кызыт пашачэ калык крэсаньык рвээ Совэтышкэ сайлалт кэтэш, тўрлэ школылаштэ тунэмыт.

Йолташ Троцкий Йошкар Армия лўм дэн Рвээ ушэмлан знамьам пумэкшэ тыгэ каласыш. „Рвээ йолташ влак, 5 ий котсэк тэ Йош-кар Армиалан шуко полшышта, тэндан коклагыч лэкшэ рвээ влак тўрлэ фронтлаштэ ошо влак ваш-тарэш крэдалыч. Совет Россия йырым-йыр пойан кугужа улыт. Германиаштат тачэ-эрла рэволю-ция лийшаш. Пойан кугужан влак Совет Россия ваштарэш угычын крэдалаш пижыт гын, тидэ знамьам налын, тэ ожнысылак пойан тўшка ваштарэш тарваныза. Тэ шэмэр калык кокла гыч лэкшэ улда-шэ-мэр калык лўмым ида шўктэ“.

Йолташ Коларов дэн Клара Цэткина Болгария дэн Германиасэ шэмэр калык рвээ, пойан тўшка кит лўвалнэ йосыланэн, пызырналт ылымышт нэргэн каласышт.

„Шуко жап кодын огул. Вашкэ туштат Росиасыла шэмэр калык пўтынь властыым ышкэ кидышкы-жэ налэш. Росиасэ рвээ ўшэмла, моло кугужанлаштат пашачэ дэн крэсаньык рвээ—Рвээ ушэмыш-тэ шогат. Мэмнан шэмэр калык, тэндан рвээ полшымыдам вучэн илат“. Тыгэ манын нуно каласышт.

В. Ц. И. К-ын 3 каналан погынымашыжэ.

Ожно „Государствэнная Дума“ манмашкэ 3—4 ий лан дэпутатым сайлэн шогалтат ыльэ.

Государствэн. Думаштэ дэпутат-лан эртак пойан тўшка—гэнэрал,

помэщик, купэч, поп, фабрик-завот оза шогат ыльэ.

Кэч могай закономат ышкаланыштлан сай, куштылго лийшашын ыштышт.

Совэт Власть лиймэ дэч вара ылыш шот чылт вэсэмэ. Кызыт пўтынъвластьшэмэр калык кидыштэ

Ий лан ик кана пўтынъ Росиа шэмэр калык коклагыч сайлымэ дэлэгат влак—С'эзд Совэтов манмашкэ погынат.

Дэлэгатлан кэм сайлат? Эртак пашачэ дэн крэсаньыкым.

Тидэ погынымаш—С'эзд Совэтов ышкэ коклагычшэ ВЦИК—вуйлатышэ Комитэтым сайла. Вуйлатышэ Комитэт ик ий гына шога. Угычын С'эзд Совэтов погынымэкэ, у ВЦИК сайлалтэш.

ВЦИК ийыштэ (талукуыштэ) 3—4 кана погынэн закон нэргэн, мутлана у законом луктэш.

29 ноябрьыштэ Москошто ВЦИКын 3 каналан погынымашыжэ почылто.

Тидэ погынымаштэ тыгай доклад, пунчал мут ышталтэ: 1) Кугужанын казна ончышо Комисариат (Народный Комисар. Финансов), 2) Калык тазалык ончышо Комисариат (Народный Комисар. Здравоохранэния), 3) Губэрна исполком отдэлла изэмтымэ нэргэн, 4) вольык тазалык ончымаш закон нэргэн, 5) Туркэстан Рэспубликасэ паша нэргэн.

Кугужанын казна ончышо Комисариат паша нэргэн докладым йолташ Владимиров ыштыш.

1922 ий шот гыч, тэнэй фабрик-завот тўрлэ ўзгарым шукурак ыштэн луктыт. Кўртньэ корно, молат сайэмын. Умаштэ дэн тэнэй киндэ

сай шочмылан кўра крэсаньык ылышат сайэмэ. Тыгэ ылыш сайэммылан лийын, кугужанын казнашкат тўрлэ налог дэн окса, шурно, моло шукурак пура.

Кугужанын казнажэ пойымо сэмын, калык ылышат куштылгэмэш.

Налогым шуко погэн, кугужанын тўрлэ роскотшым налог окса дэн кучылтмэк гына ылыш куштылгэмэш. Эртак кагаз оксам пэчэтлэн луктын, роскотым кучылт илэт гын, оксан акшэ гына вола, ылыш огэш сайэм. Ожно пўтынъ роскотлан окса Москогыч гына колталтэш ыльэ.

Вэрлаштэ нымогой налогат (киндэ налог дэч посна) погалтын огыл.

Кугужан кўргыштэ тўрлэ роскот уло.

Йужо роскотшылан вэрлаштак налог дэн оксам погыман. Тыгай налогым рушла „местный налог“ маныт.

Вэрласэ налог дэн тыгай роскот кучылтман лийэш:

- 1) волисполкомын 3 члэнжэ;
- 2) уисполком, кантисполком отдэлла;
- 3) сарэш сусыргышо дэн йэшыжлан;
- 4) йошкар салтак казарма очалкалымэ;
- 5) губисполком, обисполком отдэлла куымо;
- 6) больница, школа моло роскот;
- 7) йал кокласэ корно, кўвар тўрлатымэ.

1922 ийыштэ налог, пошлина дэн казнашкэ 416 мليون шўртньё тэнкэаш пурэн, тэнэй 607 мليون. 1922 ийыштэ кугужанын фабрик-завот, чодыра 53 мليون тэнкэаш пайдам казналан пуэн, тэнэй 120 мليون.

Калык тазалык ончымаш нэргэн до- кладым йолт. Сэмашно ыштыш.

1019—21 ий кокла шот гыч, калык тазалык ончымо сайэмэ. Сатлан лийын, тэнэй ожнысо шот гыч тўрлэ чэрэат пасэн ыш кэт. Больница, доктор, фэльшэр влак, эмат тошто шот гыч шуко.

Тугэ гынат йаллаштэ больница, доктор огыт ситэ. Ончыкшо больницам шуқырак почаш, эмымат йара пуэдаш кўлэш.

Совэт Росиа пойымо сэмын, калык тазалык ончымаш сайэмэш.

Шонымо сэмын кызытак кўлэш виса больницам почаш, доктор, фэльшэр кучаш огэш лий.

Губерна исполком отдэла изем- тымэ.

Кызыт тўрлэ Совэт учрэждэниалаштэ пэш шуко отдэлла улыт, служитлышэ влакат пэш шуко. Тидэ калыкклан пэш шэргэш шуэш. Кызыт кугужанын пайдажэ (доход) шагал, а служитлышэ влак шуко. Ончыкат тыгак лийман огыл. Тўрлэ роскот шагалэмын, калыкклан нэлэ ынжэ лий манын, Губисполком, Обисполкомла 2—3 отдэл иктышкэ ушыман лийэш.

Тыгэ иктышкэ ушымэкэ калыккланат каньылэ лийэш. Кэч могай пашат вашкэрак ышталтэш.

Вольык тазалык ончымо.

Ты мартэ вольык тазалык ончымо нэргэн закон укэ ыльэ. 3-со погынымаш тидэ нэргэн законом лукто. Вольык тазалык ончымо пашат кызыт ожнысо шот гыч сайэмын.

1919 ийыштэ чума чэр дэн 92.400 вольык чэрланэн, 67.000 колэн. 1920 ийыштэ 113.000 вольык чэрланэн. 1921 ийыштэ 36.000 чэрланэн. 1922 ийыштэ 21.000, 1923 ийыштэ 4.000 вольык гына.

Ончыкшо вольык тўрлатымэ больницам йаллаш почэдаш кўлэш, вольык доктор, фэльшэр шуқырак лийышт.

Тыгэ ыштымэгэ тўрлэ чэр дэн колышо вольыкат изэмэш.

ВЦИК-ын погынымашыжэ тыгай пунчал мутым ыштыш. Тидэ пунчал мут нэргэн мый пэш кўчыкын гына каласышым.

Совэт сайлымаш.

Кызыт пўтынь Совэт Росиа кумдык йал, волость, уезд, губэрна Совэт сайлалтэш. Шэмэр калыкклан совэтышкэ эртак шэмэр калык вэкэ шогышо йың влакым, коммунист влакым сайлэн шогалтыман. Кулак влакым сайлэн шогалтэт гын, нуно ожнысыла угычын калык шўышкэ кўзэн шинчыт. Крэсаньык, тый совэтышкэ сайлымэт годым тидым ит монто.

Совэтыш кулакым сайлэн шынэт гын, тудо кэч могай налогомат тулыкташ, моло пашамат ыштыкташ эртак нужна дэн ик марда крэсаньыкклан пижэш.

Мари калык йужо вэрэ кызытат моло калык дэч шэпгэчын коштэш. Волость уезд советлашкэ члэнлан пуршо пэш шагал. Йужо волостьлаштэ пэл калыкшэ, альэ кумытышто ик ужашыжэ мари, малыжо руш альэ суас.

Тыгай волостьлаштэ шуқыжо годым Волисполкомышко эртак руш

альэ суас пура, а мари коклагыч иктат укэ.

Волостьышто мари улыт гын, Волисполкомышкат мари коклагыч члэнлан пурман. Тыгай волыстьлаштэ Волисполкомышко мариым огыт пурто гын, маримытлал уезд избирательный комисиаşkэ вуйым шийман.

Уезд комисиа нимомат огэш ыштэ гын, вуйым губэрнасэ комисиаşkэ шийман.

Совэт Росиаштэ кэч могай калыкат төр, эркэ иктэ.

Сатлан лийын кэч кушкат түрлэ калык коклагыч сайлэн шогалтымэ йыг лийман.

6 ий.

1917 ийыштэ Совэт Власть почылтмо почэшак, Совэт Власть арньа дэч коч огэш шогэн кэт манын, пойн түшка, мэньшэвик, социалист - рэволюционэр партиа кычкырышт. Арньа эртымэк, ик тылзэ дэч коч Совэтски Власть чытэн огэш кэт манаш түналгыч. Арньа, тылзэ огыл 6 ий тэмэ.

6 ий кут кэчэ огыл, кужо жап.

Пойан түшка түрлынат 1905 ий котсыла адагат шэмэр калыкым ондалэн, пизырэн, калык вұрым йұын илынэжэ ыльэ: „Властьым революциам ыштэн налман огыл, эркын—эркын пойан түшка дэн кэлшэн налман“ манын кычкырышт.

Рэволюция кугу мардэжгай. Ваштарэш шогышым пуэн йөртөн кышка.

Совэт Властьым пэпгыдэмдэн шуктымэшкэ шуко шэмэр калык вұр йогыш. 3¹/₂ ий чарныдэ ош гэнэрал, кугужан тукум, пойан түшка ваштарэш крэдална. Пашачэ дэн крэсаньык калык сэпгыш. Совэтски Власть вийагэ.

Кызыт пұтынъ түнья ұмбалнэ эртак Совет Власть гына пэпгыдын, вийан шога. Гэрманиаштэ тачэ-эрла рэволюция лийшаш. Польша, Франция. Англия, Италия кугужаныштэ шэмэр калык нэлын пудыраныл ила.

Кут ий годсэк Мари калыкат нэлэ илышымат, сай илышымат ужо.

Мари, Чуаш, Суас, Мордва, Украина, Грузин, Руш, Моло калык вэсэ-вэсыштлан огыт полшо ыльэ гын, Совэт Властьат вийагэ огэш кэт ыльэ.

Совет Власть Мари калыклан кугу эркым пуыш.

Мари влак, вуй йырда шонэн ончыза! Рэволюция дэч ожно мари калыкын можо ыльэ? Мари калык шаланылын вэсэ-вэсэ уждэ түрлө губэрнаштэ илыш. Марла книшка, газэт укэ ыльэ. Тунэмшэ шагал.

Школлаштэ эртак рушла вэрашкэ гына совыраш туныктышт.

Унивэрситэт, моло кугу Школлашэ тунэмшэукэ ыльыч. Ка лы-

кым онталэн ағыртарышэ мари поп тўшка гына шукын ыльыч.

Иозакым пэш кугын тўлыктышт, мари калык садак пайдажым ыш-каланжэ уждэ илыш.

Больница шагал, калык тазалыкым ожно ышт ончо.

Тыгэ нэлын илымылан лийын, мари калык тўлымэ огыл, тўрлэ чэр дэн пылнэн шагалэмаш тўнгалыэ.

Октябрски рэволюция дэч вара, мари калыкат волгыдо корнышко лэктэ.

Рэволюциан эрлашымжак манмыла, Мари калык кумдык калык погынымаш лийыч, тўрлэ школа почылдыч, Совдэплаштэ мари пёлка почылдыч, газэт, кнагам лукташ тўналыч, партия Комитэтлаштэ Мари сэкция почылдыч. Йаллаштэ РКП (б.), РКСМ ячэйка почылдыч. Копэратив, тўрлэ артэл шарлышт.

Тошто нэлэ илышым кудалтэн, мари калыкат тарванышт. Мари тунэмшэ влак чумыргэн калыкым туныкташ тунгалыч.

1917—1920 ий коклаштэ мара калыкын рўдэ вэржэ—Озан ола ыльэ.

1917 ий 25 августышто Озан олаштэ „Ўжара“ газэт лэкташ тунгалыэ, номэрлан йыда 2000—3000 газэт лэктын шогыш. Тидэ газэта социалист-рэволюционэр партиан вэкэ возалтын шогыш.

1917 ийыштэ чылажэ 20 номэр лэктын.

1918 ийыштэ Озан олам чэхословак влак налмэ дэч ожно 25 номэр лектэ.

Озан ола мўнко Совэт Власть кидышкэ пурымо дэч вара 7 номэр лэктын:

Кок ий коклаштэ „Ўжара“ газэта чылажэ 52 номэр лэктын. Газэт дэч посна адак тўрлэ листовка, кнага лукмо.

1918 ий июнь—июль тылзыштэ Озаныштэ „Куралшэ“ журнал лэктэ. Чылажэ 4 номэр лэктын. Озан олам Чэхословак налмэкэ лэкмыжым чарныш.

Озан олам Чэхословак китгыч налмэ дэч вара 1918 ий октябрь тылзыштэ „Йошкар Кэчэ“ газэта лэкташ тўналэ.

Йошкар Кэчэ арньалан 2 кана, оражэ $\frac{1}{2}$ листа, номэрлан йыда 3000 газэта лэктын шогыш.

Озан ола дэкэ Колчак армия чакланаш тўналмэкэ 5-сэ армиан политотдэлжэ „Йошкар Салтак“ газэтам лукто.

„Йошкар Салтак“ 1919 ий апрэль тылзын мучашгычшэ тунгалын, май тылзэ пытымэщкэ оражэ $\frac{1}{4}$ листа лэктын шогыш. Тидэ жапыштак „Йошкар Кэчэ“ газэтаномэрлан йыда 6000—7000 газэтагыч лэктын шогыш.

Мариобласть почылтмо дэч вара „Йошкар Кэчэ“ газэта Чарла олаштэ лэктэш.

1919 ий 17 январыштэ Озан олаштэ курык мари газэта „Нэзэрын Шамакшэ“ лэкташ тўнгалыэ. 22-со номэр гыч тўналын тидэ газэтам „Төр“ манын лўмтышт.

1919 ий март тылзыштэ Озан ола олмэш, Цыкма (Козмодэмыянск) олаштэ лэктэдаш тўнгалыэ. 1922 ий 15 январыштэ „Төр“ газэта лэкмыжым чарныш.

1919 ий июнь тылзыштэ 5-сэ армиан политотдэлжэ Уфа олаштэ листовка шоткай „Совэт Удландарымаш“ газэтам лукташ тўнгалыч.

1919 ий сәнтяорь тылзыштә „Сов. Умлаид“ газетам Бирск олашкә ныҥкайышт. Пүрә (Бирск) олаштә арньалан 2 кана 1500—3000 газет гыч ләктын шогыш.

1919 ийыштак дэкабрь тылзыштә угычын Уфа олашкә ныҥкайышт. Уфаштә арньалан 3—4 кана 5000 газет гыч ләктә.

1920 ийыштә „Совет Умландар“ газета ләкмыжым чарныш.

1921 ийын туҥалтышыштә Пүрә олаштә „Майак“ газета арньалан 2 кана 3000 газета гыч ләктын шогыш. Тудо ийыштак „Майак“ ләкмыжым чарныш.

1919 ий март тылзыштә 3-со армиан политотдәлжә Вятка олаштә, арньалан 1 кана „Мари Коммунист“ газетам лукташ тўнальә, тидә газетан оражә $\frac{1}{4}$ листа ыльә. 1919 ийыштак ләкмыжым чарныш.

Алабуга (Елабуга) олаштә 1920 ий гыч тўналын 1921 ийын июнь тылзә мартә арньалан 1 кана 1000 газет гыч „Тул“ газета ләктын шогыш.

1922 ий апрель тылзыштә Озан олаштә, Ц. К. Р. К. П. (б.)-со Марисәкция „У Илыш“ журналым лукташ тўнальә. 1923 ий апрель тылзә гыч тўналын тидә журнал тылзылан 1 кана Москошто ләктәш.

1917—1922 ий коклаштә Озан олаштә Мари Цәнтральный Изда-тәльство шуко марла кнагам лукто. 1917—1918 ий коклаштә Озаныштә 45 тўрлә кнага, чылажә 147 тўжәм кнага лукмо.

1919 ийыштә 37 тўрлә, чылажә 160 тўжәм кнага ләктын. 1920—22 ий колаштә мо чоло марла кнага

лукмо нәргән Москошто муын ыжна кәт.

1917 ийыштә кнага дәч посна 5 тўрлә лыстовка возвания чылажә 11 тўжәм лукмо.

1918 ийыштә 10 тўжәм лукмо 1918 ийыштә 16 тўрлә 45 тўжәм 300 лукмо. 1919—21 ий коклаштә Пүрә, Уфа олашлат шуко турлә марла кнага лукмо.

Тудә жапыштак Вятка губәрнаштат марла кнагам лукмо.

Фәвральски рәволюция лиймә почәшак, Мари калык илымаш вәрла кумдык ола, волостьлаштә погынымаш лийә.

Мари калыкат малән пожалтмыла тарванылаш тўнальә. Тўрлә вәрә учитәль, крәсаньык погынымаш лийә.

Тыштә мый шолдыра погынымаш нәргән гына возәм.

1917 ий 15—25 июль тылзә коклаштә Пүрә олаштә (үпө губәрна) пўтынь мари калык погынымаш лийә. Тидә погынымашкә чылажә 177 дәләгат мийен: үпө губәрнагыч 129 йыҥ, Озангыч—19, Вяткагыч—28 Пәрмыгыч—1.

Тидә погынымаштә школа, сар, мари ушәм, кооператив паша, тыгыдә калык ушәм моло нәргән мутланымаш лийын. Тидә погынымаш Социал-рәволюционәр партиан программажә шўдымә почәш пашам ыштән.

1918 ий 12—24 фәвраль тылзыштә 1-каналан пўтыть Мари калык сайлымә йыҥ влак погынымаш Озан олаштә лийә. Тидә погынымашынат тўналтыш пашажә социал-рәволюционәр программа почәш ышталтә, варажым погынымаш вуйлатымә

большэвик вэкэ шогышо влак кидышкэ пурыш.

Тидэ погынымаштэ мари туиэм-шэ (интэлигэнция) кок вэкэ лийыч: иктыжэ большэвик вэкэ, вэсыжэ социал-рэволюционэр партия вэкэ,

1918 ийыштак 7—15 июнь тылзыштэ 2—каналан пўтынь мари коклагыч сайлымэ йың погынымаш Озаныштэ лийэ.

Тидэ погынымаштэ мари калык-лан школа почмо, кнага лукмо моло нэргэн, адак мари калык-лан „Урало - Волжская Фэдэративная рэспубликашкэ“ ушнымаш нэргэн мутланэныт.

Тидэ погынымаштэ чылажэ 112 йың лийын. Погынымашын партия вэкэ шогымо шотшо чылтак палэ лийын огыл.

1918 ий 12—14 сэнтябрь тылзыштэ Кукарка уезд (Вятка губэрна) Мари погынымаш лийын.

Октябрысэ рэволюция лиймын шотшым мари калык вашкэ чылтак умлэн налын ыш кэт. Пойан тўшкан онталчык мут почэш, мари калыкат большэвик партия властьым калык пизыраш налын, манын йоңгылыш шонышт.

Эркын-эркын мари калыкат большэвик партиан шэмэр калык вэкэ шогымыжым умлэн нальэ.

Тидэ шотым вашкэ умлэн кетдымылан кōра 1918 ийын пэлышкыжэ шумэш большэвик (коммунист) партиашкэ мари коклагыч пурышо шагал лийэ.

1920 ий 7—15 фэвраль тылзыштэ пўтынь мари калык коклагыч сайлымэ „1-оэ Всэроссийскоэ совэщание активных работников мари“ манмэ погынымаш Озаныштэ лийэ. Тидэ погынымашын пашажэ чылт

коммунист партия программа шўдымэ почэш лийэ. Тидэ погынымаштэ мари туныктымо, марла кнага лукмо, партия паша, Область почмо нэргэн мутланымаш лийэ.

Тидэ погынымашыштак партиаштэ шогышо йолташ влак 16—17 фэвральыштэ посна погынымашым ыштышт.

Тидэ партия йолташ влак погынымаштэ, вэрласэ партия паша нэргэн, Озанэш мари кокласэ партия паша вуйлатышэ Цэнтральное Бюро—ушэмым почаш пунчал мутым ыштыш.

Тидэ погынымашак мари партийный конфэрэнциям ышташ кўлэш манын пунчал мутым ыштыш. Совэщаниашкэ чылажэ 40 дэлэгат мийэн ыльыч.

1920 ий 20—24 июльыштэ Озанэш „1-ая Всэроссийская конфэрэнция коммунистов мари“ манмэ погынымаш лийэ.

Тидэ погынымаш Мари Автономный Областьым почаш, пунчал мутым ыштыш.

Адак Москош Ц. К. Р. К. П. (б.) дэнэ Мари Цэнтральный Бюром почаш пунчал мутым ыштыш. Мариобласть рэвкомыш, Цэнтральн. Бюрошкат сайлышт.

Рэвкомышко тыгай йолташ влакым сайлышт: Мухин В. А., Пэтров И. П., Смирнов И. Н., Григорьев А. В., Сапожников. ЦКРКП (б)-сэ Цэнтральный Бюрошко: Мухин В. А., Эшкинин А. К., Бутенин Н. Ф., Чэрняков С. А., Тихомиров.

1921 ий июнь тылзыштэ 2-со погынымаш—2-ая Всэроссийская конфэрэнция коммунистов мари Чарла олаштэ лийэ. Тидэ погынымаштэ

мари кокласэ партия паша, ырэвэ-зэ. коклаштэ пашам кузэ ышташ кӳлэш нэргэн мутланымаш лийэ. Вэрласэ сэкция, Рүдэ — ЦКРКП (б)-со Марисэкция паша ыштымэ—отчот лийэ. Сэкция лашкэ, моло вэрэ ыштым сайлэн шогалталтэ. Марла кнага, газэт лукмаш нэргэн пунчал мут ышталтэ.

1921 ийыштак 7—17 июнь коклаштэ Чарла олаштэ 1-сэ мари туныктышо влак погынымаш—„1-ый Всэроссийский с'езд работников просвэщэния мари“ лийэ. Пүтынэ-экшэ дэлэгат влак 90 йың погнэн ылыыч.

Күшнат каласымэ ыльэ, мари калык коклаштэ коммунист партия 1918 ийыштэ гына шарлаш тунальэ.

Мари коклаштэ РКП (б), РКСМ ушэмла пэш чотшо 1918—20 ий коклаштэ шарлышт.

Эн онтак Ватка, Озан губэрналаштэ РКП (б) йачэйка почылтыч.

Озаныштэ Мари Отдэльштэ РКП (б) йачэйка 1918 ий октябрь тылзэ кунтэмыштэ пэчылто.

1919 ийыштэ Озанысэ йачэйка олмэш сэкция почылто. 1921 ий мартэ тидэ Озанысэ сэкция пүтынэ мари коласэ партия пашам вуйлатэн шогыш.

1920 ий октябрь тылзэ кунтэмыштэ Москошто ЦКРКП (б) воктэн Мари сэкция почылто.

1920 ийыштэ Марисэкция Пүрө оласэ партийный комитэт воктэн почылто.

1921 ийыштэ Марисэкция Красноуфим оласэ партийный комитэн воктэн почылто.

1923 ий январь тылзыштэ Марисэксия Уфасэ Областком РКП (б.) воктэн почылто.

1923 ийыштак июнь тылзыштэ Марисэкция Вятка Губком РКР (б.) воктэн почылто.

1921—22 ий коклаштэ нужна ийлан лийын, у экономичэски политикалан кӳра, мари коклаштэ партия, туныктымо паша шыпланыш.

1922 ийын шыжэ дэч вара партия, совэт, туныктымо паша угычын сай ончыко кайаш тунгальэ.

Кызыт пүтынэ мари калык кумтык РКП (б), РКСМ ушэм—йачэйка шарлэн. Мари калык ышкэ ылышыжым, ышкэ вуйлатэн ила. Мари ылымаш вэрлаштэ йал, волость, уезд совэтлаштэ, мари калык коклагыч сайлымэ йың влак вуйлатэн шогат.

1918 ийыштэ Чарла олаштэ мари салтак рота почылтын. Тидэ рота Чэхо-Словак ваштарэш Озан воктэн крэдалын пытэн.

1917 ийыштэ Уфа олаштэ мари салтакла ушэм—баталион почылтын. Тидэ баталионын командирлан Алэксев М. В. шогэн.

Мари рота дэн баталион нэргэн нигуштат возалтын огыл, шинчышэ йолташ влак нунын историаштым „У Илыш“ журналышкэ возэн колтат ыльэ гын, кугу таум каласэна ыльэ.

6 ий котсо паша йара ыш йом.

6 ий котсэк коммунист партия пүтынэ Росиасэ шэмэр калыкым вуйлатэн шога. Совэт Власть тыгыдэ Калыкланат кугу эркым пуыш.

Мари калыкат волгыдо ылышышкэ лэктэ.

Совэт Власть — шэмэр калык власт.

Совэт Власть вуйлатэн гына — шэмэр калык ласкан, эркым ужын илэн кэтэш.

Кужо ұмыран лийжэ Совет Вла-
сть!

Вийан лийжэ Коммунист партия!

А. Эшкинин.

Мари калык коклаштэ рэволю-
ция паша лиймэ нэргэн пэш ша-
гал возалтын.

Иолташ влак, мари калык кокла-

штэ коммунист партия, Совет паша,
моло кузэ шарлэн, „У Илыш“ жур-
налэш савыкташ возэн колтыза.

Моло калыкла мыланат „Исто-
рия революционного движения сре-
ди мари“ манмым погэн возаш
күлэш.

А. Э.

Шогат (шологай вэч): Шигаев П. — Эшкинин А. К.,
Малышев.

Шинчат (пурла вэч): Петров И. П., Смирнов И. Н.,
Бутенин Н. Ф., Черняков С. А.

Кут ий.

1917 ийыштэ нойабрь тылчыштэ
пушка, пычал, пулэмөт йүкэш Со-
вет власть шочо. Сарым ыштэн
шэр тэмшэ, шужышо, йорлэшт
пытышэ пашачэ дэнэ крэсаньык
капиталист тұчам шўкал шуэн,
вуйлалтымаш пашам шкэ кидыш-
кышт налыч—Врэмэнный прав-

тэльствам пытарэн Совет властьюм
ыштышт.

Ындэ кут ий тэмэ Россиаштэ,
кызытсэ С. С. С. Р-ыштэ шэмэр
калык шкэ кидыштыжэ пэнгыдын
властьюм куча, эркингынат илы-
шыжым тёрлата.

Тидэ кут ийыштэ Совет власть

ме чоло йбсыжым, шыгыржым, орлыкшым ужо!

Капиталист шамыч-дэн тёрлаташ лийдымыгай пужлышо илыш вэрэштэ: тёрло фабрик, завод шамыч, кёртнё корно лунчыргылын, шаланэн шуун улыт ыльэ. Илышлан кёлэш ўзгар фабрик, заводшто пэш шагал ышталтэш ыльэ. Крэсанык шамыч миллион-дэнэ салтакыштэ коштмыдэнэ пэш шуко мыландэ ўдыдэ кодо. Садлан олагыч лэктын шогышо сатужат, йалгыч лэктын шогышо киндыжат ок ситэ ыльэ.

Шэмэр калык властьюм налмөнгыжэ сарым чарэн оласэ, йалсэ илышим куштылэмдаш тўнгалаш шоныш. Эркым ышт пу. Совэтым кёргыгычат, ёрдыжгычат бунтым ыштэн, сар-дэн толын пытараш төчышт.

Совэт россиалан йошкар армиам ыштэн, тынар нужна ужмыжо ўмбач кум ий нарэ „Чехо-Словак“, Колчак, Юденич, Краснов, Деникин—дэн да мойын йыр ваш крэдалаш вэрэштэ.

Ситартышыжлан 1921 йыштэ пэш кугу нужна ий тольо. Кумло (30) миллион нарэ калык шужаш тўнгалэ. Тыгай йёсё жап шамычым Совэт властьюлан илэн эршараш вэрэштэ.

Тугэ-гынат кут ий коклаштэ Совэт властьюн пэш шуко пашажэ лийэ. Тулгай писэ, урыс-гай пэнгыдэ йошкар армиам ыштыш, чыла фронттыштат тушман шамычым йёршөш сэнгыш.

Фабрик, завод шамычым ачалкалэн шуктыш, пашаш колтыш; илышлан кёлэш ўзгарым сатум ышташ тўнгалэ, пашачэ илыши-

мат шуко куштылэмдыш. Нужна ий годем пукшэн, урлык укэ годем урлыкым пуэн, вольык укэан вэрыш вий шутымо сэмын вольыкым пуэн, Иал илышымат эркын, эркын тёрлаташ тўнгалэ. Кызыт ындэ С. С. С. Р. мучко ўдыдэ кодшо мыландэ укэат манаш лийэш. Киндат йэшаралтэш, вольыкат йэшаралтэш, крэсанык илышат ийын эркын гынат ласкамэш.

Шэмэр калык ожно тунэм кэртын огыл, вуйлалтымаш пашаштат шогэн огыл. Садлан вуйлалтэн моштышыжат, тёрлө пашалан тунэмшыжат: инжэнэр, тэхник, доктор, агроном, учитыл да мойын пэш шагал улыт ыльэ.

Тидэ кут ий коклаштэ пэш йёсё жап шогыш-гынат, Совэт власть чыла кугу школ шамычыштэ шэмэр калыкым туныкташ тўнгалэ. Чыла пашаланат тунэм шушо шамыч шкэнан, шэмэр-гыч лийын шуут. Йаллаштат, олаштат илыш куштылэмэш. Шэмэр калык тунэмым почылдэш, С. С. С. Р-ыштэ илыш ончыкыла ошкэда, Коммунист шамыч вуйлалтымэ, шэмэр калык Совэт Россия кэчын тўслана, кэчын вийангэш. Капиталист шамыч кид йымалнэ илышэ пашачэ крэсаньык шамыч нэмнан илыш ласкамым ужын куанэн шогат. Нэмнам сэмынак властьюм кидышкышт налын илышыштым у корно-дэнэ колдаш йамдылалтыт.

Мэ Совэт Россиаштэ илышэ калык ласка илыш корнышко лэктын шун улына. Тугэгына альэ шучко, лўдмаш жап эртэн огыл. Нэмнан йырым-йыр капиталист кугыжаныш улыт. Нуно шорыкым пирэ вангымыла оңай жапым вэлэ вучат, кажни ми-

нутышто нэмнан ўмбак тѳршташ йамдэ шогат. Садлан альэ Совэт Россиаштат каньылэ врэма шун огыл. Кажнэ йынг уло вийжэ дэнэ моштымэ пашажым ыштыжэ илышим куштылэмтыжэ, винтовкажымат ѳрдышко ынжэ шогалдэ.

Кунам моло кугужаныштат Совэт власть лийэш, тунам ижэ мыланнат винтовка-дэнэ плугым ыштымэ врэма толын шуэш.

Кужу ўмыран лийжэ Совэт власть, Россиаштат, чыла тўньа мучкат.

Мом октябрь рэволюция ўдрамашлан пуэн.

Октябрь рэволюция пашазэ дэнэ крэсаньык кидыш властым пуымо дэч посна, адак ўдрамашымат пѳрийыг дэнэ тѳр ыштыш. Октябрь рэволюция дэч ончыч, ўдрамаш порйыг кидыштэ вольык дэн ик шотыштэ ыльэ. Ўдрамаш, октябрь рэволюция почэш лэкмэ закон дэнэ, йал совэтын, волсовэтын, члэнжат, тўрло калык вуйлатышэ комиссарыш пурэн кэртэш.

Ожно ўдрамаш йужѳ пѳрийыг дэч „ўпшо кужат, ушыжо кўчык“ манмэ дэч молым колын огыл. Лўман йыгыш логалаш тутлан пэш йѳсѳ ыльэ. Адак ўдрамаш конга (кумага) лук гыч лэктын огыл. Тулвондо дэнэ салма вондо дэч молым шинчэн огыл манат гынат лийэш.

Ўдрамаш пѳрийыг дэч шэнгэлнырак шога. Садлан коммунист партия, ўдрамашым туныктэн пѳр йыг дэн тѳр ыштышашлан, посна пѳлкам почо. Тидэ пѳлка партия дэнэ пырльа ўдрамаш коклаштэ пашам виктара.

Октябрь рэволюция годсэк ўдрамаш шуко ончык кайыш. Октябрь почэшак, ўдрамаш сѳвэтышкат сайлалташ тўнгальэ. Тунамак

ўдрамаш тўрло контрольный (пашан сайжым-осалжым ончэн кошо) комиссиаштат паша ышташ тўнгальэ. Октябрь рэволюция дэч вара, кум ий коклаштак 25 тўжэм ўдрамаш тидэ контрольный комиссиаштэ пашам ыштэныт.

Ўдрамаш пѳрийыг гайак йошкар армияшкэ пурыдэ ыш код. Иошкар армияшкэ тудо пчалым, пулэмотым налын салдак лийэ. Пэтроградышкэ гэнэрал Юдэнич сар дэн толмо годым, ўдрамаш тўжэм дэнэ пўлэмот, тэлэфон, сапэрный ротышто крэдальэ.

Тўжэм дэнэ йўшто шижым, лавран-йўран жапыштэ Пэтроград ола йыр окопым кўнчаш, энгырэмыш вотла кўртньо пэчым пэчылаш полшыш.

Кок ий коклаштэ сарыштэ колышо, плэныш кайшэ, пудыргышо чылажэ 2 тўжэмыш лийшэмэш.

Адак 3 ий гражданский сар годсэк 6 тўжэм ўдрамаш пудыргышо салдак—шамычым фронтыштэ, лаварэтыштэ ончэн шогыш.

1920 ийштэ калык пукшымаштэ, киндэ кўэштмаштэ, столовойштэ

чылажэ 75 тўжэм ўдрамаш пашам тўрлатэн шогышт.

Изи ыrvэзэ ончымаштат, дэтский домым, йаслым вийгэ ўдрамаш почын, ўдрамаш тўзятэн, ўдрамаш туныктэн шога.

Ўдрамаш коклаштэ паша ыштышэ пўлка, мўшкыран, изи азан ўдрамаш шамычлан шуко полшэн шога.

Ўдрамышын тунэмдымыжым пытармаштат пашажэ шуко. Ўдрамаш ындэ ышкэ школым почо, ышкэ тунэмэш, ышкэ туныкта.

Октябрь рэволюция годсэк ўдрамаш кокла гыч судиат лэктыч.

Шотлаш тўналат-гын, ўдрамашын тўрло-тўрло паша ыштымыжым, шотлэнат от пытарэ.

Октябрь рэволюциян тошто ылышым сэнгэн, шэнын каймыжэ кэч кэланат пэш раш койэш.

Тугэ гынат ўдрамаш кокла гыч паша вуйлалтышэ, пўрийыг шот гыч пэш шагал. Тидэ моланжым палэн налаш йўсё огыл: тидэ у паша ўдрамаш пўлка шукэртэ огыл тидэ

пашам тўнгалын. Тидэ паша ўдрамаш пўлка чот ыштымэ дэн гына ончыко кайа.

Ўдрамашын сайэ ылышыжэ ышкэ кидыштыжэ. Ышкэ кынэлэш от тўчё гын, вэсылан шупшын лукташ пэш йўсё.

Заводысэ, фабрикасэ ўдрамаш шукожо кынэлыныт, Иалысэ ўдрамаш гына нэлын тарвана. Мэман марий ўдрамаш тулэчат пычкэмыштэ ила. Тугэ гынат, марий ўдрамаш гыч тидэ кут ий коклаштэ шуко тарванышт. Марий областьысэ ўдрамаш пўлка шуко ўдрамашым у корныш лукто. Кызыт тўрло олалаштэ, тўрло школлаштэ марий ўдрамаш шамыч тунэмыт. Москошто гына 15 ўдрамаш нарэ тунэмшэ уло.

Октябрь рэволюция куго пашам ыштыш! Тошто ылышын шўкшакшым кок вэкыла шэнын, пўрийыг дэнэ ўдрамашым у ылыш корнышко пырля паша ышташ лукто.

А. Т.

Мари калык тукуктымжо паша—Октябрь рэволюцияк йочажэ лийэш.

Октябрысэ рэволюция лийын, Пашазэ-Крэсаньык власть ыштымылан 6 ий эртыш. Тидэ жап куку огыл тугэ гынат, Октябрысэ рэволюция марилан шуко порым ыштыш. Ожно волькыла, пычкэмыштэ ылышэ мари, ындэ моло калык дэн тўр лийын, моло калык сэмынак тўрлўлан тунэмэш.

Капиталист дэнэ помэшык власть годом марин ышкэ йылмыж дэнэ тунэмаш ик школыжат укэ ыльэ. Мари лачак вуй ағыртарышэ, рушыш совыраш тўчышэ цэрковный да моло изи школышко вэлэ тунэмаш пурэн кэртын. Тыгай руш школыштыжат мари шагал тунэмын. Кыдалаш школышко (гим-

назиа, сәминариа да моло) тунэмаш пурышо мариат пэш шагал ыльэ. Кугу школышто тунэмшэ мари чылажэ 1—2 йың вэлэ ыльэ. Марла книга, газэт, журнал—пушыжат укэ ыльэ. Тыгэ илэн, мари крэсаньык руш дэч йёршын шэңгэлан кодын, маска вынвэмыштэ илымэ сэмын, волгыдо уждэ курымыжым эртарэн.

Совет власть—Пашазэ-Крэсаньык власть вэлэ чыла шэмэр калыкым уло чонжы дэнэ тунуктэн волгыдышко лукташ шона. Садэнэ мариат моло дэнэ төр тунэм кэртэш, маринат ындэ тунуктымо пашаже уло.

Совет властьюлан крэдалаш вэрэштэ, нужна ий лийэ, садэнэ калык тунуктымо пашалан шагал вий-окса кодын. Тугэ-гынат марин тунуктымо паша йатыр ончыко кайэн. Ындэ моло калыкын сэмын, марин ышкэ йылмыж дэнэ газэтат, журналат, книгат возалтэш, марин тюрльö тунуктымо вэрат уло. Тэ-нэйсэ ийуль тылзылан марин (Мариобласть дэч посна) чылажэ 130 школ 1 ст., 3 шк.—II ст., 2 дэтдом, 1 дэтсад, 9 лудмо-пöрт, 10 книга пуэдымэ пöрт, 5 калык погынымаш пöрт, 8 культ.-просв. кружок, 2 пэдтэхникум, партия дэнэ совет пашалан тунуктымо ик школа ыльэ.

Кызыт тунуктымо школа, моло шуко угыч адак шуко почылтэш (иүжэ вэрэ почылтын).

Тюрльö олан кугу школышто, тэ-нэй тунэмшы мари (Мариобласть гыч толшо дэнэ пырля) 80 йың утла уло. Нинэ тунэмшэ коклаштэ шуко ўдырамашат уло.

Совет власть полшымы дэнэ мари тугэла ышканжэ у ылышым ышташ төча.

Марин тунуктымо пашажэ йатыр ончыко кайэн манын, тидэ паша ыштымым чарныман огыл. Марин тунуктымо пашажэ тугалалтын вэлэ, ончыко тидэ пашам кугэмдэн, вийаңдэн шолгыман. Кызытсэ тунуктымо паша марилан ок ситэ: шуко мари йоча-влак школышто тумэмдэ илат, шуко кугу йыңжат лудаш возаш огыт мошто—нуным погэн-погэн тунуктыман. Кыдалаш дэнэ кугу школышто тунэмшэ шуко лийышт. Марла книгагм школы дэнэ моло тунуктымо вэрлан кузэ-гынат ситарыман.

Адак тунуктымо паша куштыл-гың кайжэ манын, мари учытыл-влакым, тюрльö курсыш колтэн, эрэ йамдылчалэн шолгыман. Чылажым ольэн от пытарэ — ончылно шуко паша уло! Тидэ пашалан шуко вий, окса күлэш. Совет власть кызыт ик-канаштэ шуко оксам пуэн оккэрт, садэнэ вий шуумо почэш, школылан, тунэммэ пашалан полшэн шогыман. Талык гычын, Октябрысэ рэволюциан вэс пайрэмлан марин тунуктымо паша 2—3 кана вийаңжэ! Калык тунуктымо паша—рэволюция паша. Садэнэ Октябрысэ рэволюциан шэмэр калыклан кондымо порыжым аралаш, калык тунуктымо пашалан полшаш кулэш.

Пашазэ дэнэ крэсаньык тунуктымо паша вийаңжэ!

А. Недрова.

Октябрьски революция крэсаныклан мом пуэн?

Октябрьски рэволюция дэч вара кут ий эртыш. Нэмнан крэсанык коклаштэ, иктышт коммунист шамычым, Советский властым моктат, вэсышт шудалыт. Вара крэсаныклан нэмнан мландэ коклаштэ мо сайжим, осалжым Октябрьский рэволюция кондыш?

Рэволюция — дэч ожно, кажнэ йалыштэ манмыгай помэщыкла илат ыльэ. Йужо йаллан кокыт, кумытат улыт ыльэ. Сайрак мыландэт, олыкэт, вўдэт нунын кидыштэ ыльэ. Крэсанык эн начар комга ўмбалгай мыландым ўдэн илыш. Адак вольык колдаш йўршў олык, йыр ваш шогышо чодыра помэщык кидыштэ ыльэ.

Вўд йўкташ вольыкым покташ шонэтгын помэщык-лан оксам тўлыман ыльэ. Тыгай вэрыштэ, крэсанык шамычын... -ўдымо киндышт шагал да, помэщык дэк пашам ышташ коштыт ыльэ.

Нуным батрак маныт ыльэ. Тыдэ батрак кэчэ мучко пашам ыштатгынат, акшэ пэш шулдо ыльэ.

Ожно чыла начальник шамыч: зэмский начальнык, судья, инспектор, адак моло кугурактат вуйгэ ик гай помэщык коклагыч лэкшэ ыльыч. Кушто утларак нуно илат ыльэ, тушто школат шагал, больницаат укэ, корнат соптра. Помэщык шамыч крэсанык вэрч шуко ышт шоно: Крэсанык шамычым вольык-гай пычкэмыштэ лавраштэ кучаш толашышт. Крэсанык шуко шинчаш тўгалэш гын, ышкыланна илаш нэлэ лиэш ман шонэн илышт.

Кэчывал вэлыштэ, адак кэчэ шичмаш вэлыштэ помэщыкла утларак шуко ыльыч, сандэнэ крэсаныклан моткоч йўсў ильэ.

Октябрьский рэволюция шуо. Помэщык мыландэ крэсанык кидыш пурыш. Сай мыландэт, олыкэт, чодра, чыла калыклан логальэ. Шуко ўдаш тўнгальыч утларак вольыкым кучаш тўнгальыч, ышкэ илышыштым ончык шўкальыч. Помэщык пўртэш школым, больницаам почыч. Помэщыкын машинышт, вольыкыштат крэсанык кидыш вэрэштэ. Шуко прокатный, случной пункт манмым почыч. Крэсанык илышыжым ончык колташ тўнгальыч. Варажым Советский властьюлан йўсўбрак жап шу, шуко крэдалаш логальэ, адак шуко вэрэ киндэ ыш шоч. Тутлан Советский власть пэш йўсў илышыш пурыш, окса укэ дэн йужо вэрэ школат пэтыралтэ; киндымат развўрстка-дэнэ утларак погыман лийэ. Тыгай йўсў жап тольо-гынат Совет власть вий шутымо сэмынжэ крэсаныклан полшаш тўчэн. Укэанлан урлыкашым пуэн, имнымат пуэдэн, киндымат пукшэн. Машинный товарищэствам, коопэративым почэдэн, Сэльско-хозяйствэнный курсым почэдэн, народный домым, дом крэстьянина манмым почмо. Крэсанык илышым йатыр ончык колтэн.

Кызыт Москошто сэльско-хозяйствэнный выставкам ыштэн ончыктышт. Мо тугай тидэ Выставка? Кэлан йўршў? Тыгай выставкам ожнат ыштат ыльэ, адак 1908 ийыштэ Озаныштат лийэ. Садэ выставка

шамыч изи улыт ыльэ, адак помэщык, купэч пойанлан йөршö вэлэ ыльыч. Тидэ, тэйнэсэ кугу Выставкам, крэсанык туныктымо школ манаш лийэш.

Тидэ выставкыш мийэн шумэт годым, у тўньаш мимэт гай чўчэш. Урэм ик могырышто иностранный отдэл, вэс могырышто мэмнан Россиасэ. Иностранный отдэлыштэ тўрло кугужангыч толшо калык улыт. Крэсаныклар ийршö шкэ машинаштым, сатуштым кондэн улыт. Тыштэ япономат, франсуз, аглычан, нэмыч, амэрикан моло калыкымат ужат. Трактор шамычым кондэн улыт—имнэ олмэш кура лэш, ўда, кылтам шупшыкта, пумат чумра, шуко моло тўрло пашамат ыштэн кэртэш.

Пэш шуко моло тўрлö машинат уло, чылажым возэн шукташат ок лий.

Россиасэ отдэлыштэ, уло Россиасэ калыкым ужат: Кавказ-гыч, Сибир-гыч, Туркэстан-гыч толшо шамыч ышкэ павильоныштым почын улыт.

Шкэ вольыкыштым, ўдымо киндыштым, шогаштым, пўртыштым, оралтэ коклаштэ мо улыжым чыла кондэн улыт. Выставкыштэ ик йыр савырнэтгын, уло Россиам ужмэтгай чўчэш. Адак нэмнан воктэн ылышэ крэсанык шамычат погынэн мийэн улыт—шкэ ушкалыштым, имныштым, шорыкыштым, сўснаштым погэн чумырэн намийэн улыт. 26—28 путан сўснам ужат, ийлан 500—600 пут шўр пушö ушкалат уло. Адак имныштат йужо крэ-

саныкын сўрэтгай, вудэн лукшэш-гын, чонэт йывырта. Совэт Россиештэ шуко шэргэ акан пого уло, илэн кэртына!

Выставкаштэ учоный шамыч лекциам лудыч, крэсанык шамычлар кузэ шкэ хозвайстваштым вийангдэн нўлталыктыман, кузэ киндым шуко погыман, шуко тулэч моло нэргэнат уло. Адак тўрло ўдаш ййршö нўшмым пуэдэн колтышт. Тыгэ, толын ужшо крэсанык шамыч чоныш-дэн йывыртэн, кузэ-гынат уда ылышнам уэмдэн илаш тўнгална манын, кайышт.

Кызыт Совэт власть Сэльско-хозьайствэнный банк маным крэсаныклар почэш. Шкэ оралтыжым уэмдаш, машина шамычым налэдаш полшаш тўнгалэш. Крэсаныкын оксажэ укэ-гынат, тидэ банкыгыч армэш налын ыштыктэн кэртшэ манын почмо.

Тэвэ мом Октябрский рэволюция крэсаныклар пуэн! Шуко пуэн, шуко полшэн, ончыкыжат полшэн, ончыкыжат полшэн шога. Пытар-тыш мутэм тыгай лийэш. Тэ мыландыдам йўратэн, кум пасу олмэш 5—6 пасум ыштэн, сэй тутло нўшмым (урлыкашым) ўдэн ылыза. Машина-дэнэ пашам ыштэн, агрономым колыштын, йодыштын мыландэ пашам уэмдылза. Тыланда торэш шогышо йыг ындэ укэ. Тэндан вийан ылышда ышкэдадэч.

Совэт власть вий шутымыжо-дэнэ пуро волгодо ылышышкэ—лукташ тырша.

Мосолов.

Германиасэ рэволюциам—мэмнан крэсаньыкклан шинчэн илаш кўлэш.

Крэсаньыкклан чыла шинчаш кўлэш.

Германиаштэ лийшэ тўрлэ увэр, тьсэ олалашкэ радиотелеграф дэн вашкэ толын шуэш, йаллашкэ гына пэш вара шуэш.

Оласэ калык кэчын газэтым лудын ила, сатлан лийын пўтын тўнъа кумдык лийшэ увэрым эрлашымак шинчат. Вэс кугужаштэ лийшэ увэрым йал калык тылзы гыч, кок тылзэ гыч кына колэш. Иужо йаллаштэ нигунамат газэтым огыт лут, сатлан лийын эртак „манэш“ мутым колышт илат.

Мо паша лийым раш шинчэдэ, эртак шойак „манэш“ мутым колышт илат.

Кызыт Европа мыландэ покшэлнэ, 60 мليون калыкан Германия кугужаныштэ кугу пуламыр паша лийын шога.

Германиаштэ могай пашажым, крэсаньык шинча? Ныгат нимомат огэш шинчэ манаш лийэш. Росиасэ крэсаньыкклан тидым шинчэн илашыжэ кўлэш.

Германия калык ўмбакемоло поян кугужан влак кэрылтын, тусо рэволюция лийшашым пизырэн кэтыт. Варажым Совэт Росиасэ калык ўмбакаат кэрылтын кэтыт. Моло пояй кугужан влак угычын Совэт Росиа дэн сарым тўгалын кэтыт.

Колчак, Дэникин, Юдэнич, Врангэльялан англиа, франсуз, нэмыч поянмыт полшэн, шуко тўрлэ ўзгарым граждански сар кодым пудыртылыч. Кызытат мэмнан илышна альэ чылтак парэм, тўрланэн

шуын огыл. Титлан лийын кызыт Германиаштэ мо лийым, мэмнан крэсаньыкклан шинчэ илаш кўлэш.

Пошкудо кугужаныштэ мо лийым шинчэн шогаш кўлэш. Пошкудышто пожар, альэ розбойник пурэн гын, молыжланат йамтылалтын илаш кўлэш. Совэт Росиасэ калыкат тыгак йамтылалтын илашыжэ кўлэш. Йамтылалтын от илэ гын, поян-розбойник кашак угычын пудыртылын, калыкым пизырэн, крэсаньык шўышкат ожнысыла кўзэн шинчыт.

Вильгэлым кугужа кодымысо Германия.

Германия дэн Германия иктак огыл.

Сар тўгалмэ дэч ожно Германия могай ыльэ?

Германиаштэ пэш шуко шолтыра фабрик-завот ылыч, мыландэ—помэщик тўшка кидыштэ, йырым—йыр олала, энгырэмыж пот кай кўртнэ корно, граница йырым йыр шоғшо имыла штык. Штыклам Вильгэлым кугужа, вэс кугужан мыландым шупшын налаш, Германия шэмэр калык пизыраш кучыш.

Вуйлатышыжэ Вильгэлым кугужа, йырым йыржэ помэщик, гэнэрал, фабрик—завот оза, поп тўшка. Салтаклажэ, Африка, Азиасэ калыкым штыкышт дэн пизырэн ашнышт. •

Моло кугужалат чылт тыгак пизырэн илышт, ваштарэш шогышо нигат укэ ыльэ.

Мыландэ поян тўшкалан шы-

тырла чучмэкэ, вэсэ—вэсыст дэч шупшын налына манын млион дэн калыкым тарватэн сарым тўнгалыч. Млион дэн шэмэр калык сусыргыл пудыргылын гынат, Вильгэлым ойгырэн огыл.

Калыкым млион дэн пуштын пытарэн, Вильгэлым ышкэ властыжым кына пэнкыдэмташ тыршэн. „Германия, Германия — пўтынъ тўнья калыкым кит лўвалнэт ашнэ“ манын поп дэн поян тўшка шэмэр калыкым ондалэн, вэс калык ўмбаке шыдэштарэн аштнышт.

Мэмнан крэсаньык коклаштэ Германиаштэ плэныштэ помэшик, поян кашаклан пашам быштэн илышат шуко лийын.

Фон, барон моло влакын властышт пэш кугужым, плэныштэ илышэ ужыныт.

Германиаштэ 1848 ийыштат рэволюция лийын.

Тунам поян тўшка шэмэр калыкым пизырэн кэтын, эркым пуэн огыт ул: Тунамысэ революция шонэн, шэмэр калык угычын ынжэ тарванэ манын, тўрлын калыкым пизырышт. Тут дэч вара Германиаштэ илыш вэсэмэ, фабрик—завот пашачат шукэмэ.

Вильгэлым кугужа моло кугужа влак дэнат тагым кучэн илыш. Кугужа дэн кугужа вэсэ вэсышт калык пизыраш осэк польшкалэн илат. 1905 ийыштэ Росиаштэ рэволюция тўгальэ. Крэсаньык помэшик мыландым шупшын налаш тўгальыч, имэниалам йўлалтышт. Тидэ жапыштэ Николай Романов, калык пизыраш Вильгэлым дэч польшыым йодо. Росиасэ шэмэр калык сэгэнак шукта ыльэ гын, вўр

йўшө Николайлан Вильгэлым салтакшыमत полшаш колта ыльэ.

Тунам крэсаньык калык ағыра ыльэ, сатлан рэволюциям Николай кугужа сэгыш.

1914 ийыштат Вильгэлым сарым Николай кугужалан сырымыжэ дэн ыш тўгал.

Росиасэ калык мыландым шупшын налнэжэ ыльэ. Тунамат поян тўшка ышт крэдал; тўртэн-онталымэ крэсаньык дэн пашачэ калык вэсэ-вэсышт дэн сарым ыштышт.

1904-5 ий коклаштэ Николай Романов Японна калык дэн сарым ыштыш. 1914 ийыштэ Япония кугужа дэн кэлшэн Вильгэлым ваштарэш калыкым тарватыш.

Рэволюция лиймылан кўра мэ 1917 ийыштэ сарым чарнышна. Калык пэш чот нужнамэ.

Сар ыштымэ шэмэр калыклан огэш кўл, поян тўшкалан гына кўлэш манын, пўтынъ кугужа влак сарым чарнышт манын мэ йотна. Сарым чарнэн вэсэ-вэсы дэч шупшын налмэ мыландым мўжкэш пуза манын, Росиасэ шэмэр калык каласыш.

Поян тўшка тэмдымэ.

Брэст олаштэ мэмнам пизырэн, Росиан кумда мыландыжым Вильгэлым нальэ. Украинаштэ Вильгэлым Краснов, Скоропадски руш ош гэнэралмытлан полшыш.

1918 ийыштэ Германиаштат революция лийэ.

Вильгэлым ышкат лэктын возо. **Сар дэч варасэ Германиан илышыжэ.**

Сар кодым моло кугужан влак (Англия, Франция, Амэрика) Германиам сэгышт.

Нинэ кугужан пырля ушнэн

вийан, поян улыт, сатлан Гэрманиам сэгышт.

Сарым чарнэн поян илаш тўнгалыда манын поян влак крэдалыктышт кынат, поймо огыл пўтынь калык пэш нужнан илат. Сар шуко арвэрым пытарыш, тўрлэ ўзгар луштыргыш, налог кугэмэ.

Калык чытэн кэтдэ Вильгэлымым шурэн лукто. Вильгэлымым поктэн луктыч гынат калык илыш ыш сайэм, поян дэн социал-дэмократ партия (Росиасэ мэншэвик партиагай) калыкым онталышт. Вильгэлым мындырланэн вэс кугужаныштэ кызытат ила.

Гэрманиаштэ рэспублика шот, тугэ гынат власть эртак поян кидыштэ.

Германиасэ пашачэ калык Совэт властыым ыштынэшт ыльэ. Поян, офицер тўшка дэн социал-дэмократ влак пашачэ калыклан эркым ышт пу. Совэт вэк калык вуйлатышэ йол. Роза Люксэмбург дэн Карл Либхнэктым офицер влак пуштыч.

Дворян, барон, поян влак ожнысылак илат. Мыландэ, фабрик—завот, молат нунын кидэшак кодо. Социал-дэмократ партия — поян кашакын кулжо.

Вэрсальски мирым ыштэн Гэрманиам пизырышт, мыландэ дэн моло поянлыкшым Франция, Англия, Амэрика, Бэльгия пайлэн налыч.

Милиард тэнгэ дэн Гэрманиалан оксем тульыктат. Сарым поян кашак тўнгалыч гынат, оксам шэмэр калыклан гына тўлыктат, поянла садак поян гына илат.

Пашачэ калык нэлэ пашам пэш шултын ыштат. Пашачэ калык пэш

нужнан ила. Пашачэ дэн крэсаньык калык сарэшат млион дэн колыш, энэр вўтла калык вўр йогыш. Тугэ гынат кызытат пашачэ калык вий дэн, вўр пунчал лукмыла пашам ыштыктат, поян влак мындыр илат.

Чытэн кэттэ пашачэ калык шуко поян ваштарэш тарванышт. Офицер, соц.-демокр. помэщык влак пашачым сэгэдышт.

Поян ышкэ кўсэнжым гына онча, калык илыш тўрлаташ нымат огэш полшо.

Фабрик—завот пэтырнылаш тўнгалыч. Пашачэ калык шужэн ила. Паша укэ. Киндэ эрэ, кэчын шэргэмэш.

Спэкулянт влак акым ынышт кўзыктэ, поян тўшкалан пизыраш вуйым огына пу манын, фабрик-завот пашачэ калык ушэмым (фабрично-завод. комитэтым) почэдаш тўнгалыч. Пашачэ калык поян, офицер, мэншэвик партия ваштарэш тарванылэш.

Пашачэ калыкым пэшак чот пизырат гынат, шэмэр калык вуйым огэш пу. Пашачэ калык коммунист партия ушэмым почыч.

Тидэ ушэмыштэ—партиаштэ кызыт пэл млион калык уло, Партиасэ члэн влак шэмэр калыкым поян кит гыч утаршашлан лийын иктэ котдэ тарвана. Гэрманиаштэ, моло кугужаныштэ коммунист партия огэш лий ыльэ гын, мэмнан Совэт Властыымат поян тўшка шукэртак лаштырта ыльэ.

Франция дэн моло кугужа Совэт Росиа ваштарэш салтакыштым колташ гына тўнгалыч, коммунист партия дэн шэмэр калык, Совэт

Росиам ида тўкалэ манын тарванышт.

Франция Германия кочат снаряд, пычал, молым Совет Росиа ваштарэш колташ тōчышт.

Германиасэ пашачэ тидэ вагонлам мэмнан ваштарэш колташ эркым ышт пу.

Совет Росиаштэ—шэмэр калык власть, сатлан моло кугужан пашачэ калык мыланна полшэн илышт.

Нызытсэ Германия.

Сар пытымэ дэч вара Германиялан 100 тўжэм салтакым гына кучаш ыштыш. Германиян вийжым чылт пытарышт. Кўртньэ вожан—Сарская область мыландыжым Франция шупшын нальэ. Мыландэ шў дэч посна, кўртным тапташ огэш лий.

Германия пушаш оксажым срок дэн огэш тўлэ манмэ амалым му-

ын, Франция январь тылзыштэ мыландэ шў лукмо вэрым—Рурски областъым шупшын нальэ.

Пашачэ калык чытэн кэтдэ забастовкым ыштыш, шуко шэмэр калык вўрым Франзуз пойан йоктарышт. Шуко пашачэ йынгым пуштыч. Германия пашачэ калык вольыкла улнэн, франзуз пойанлан пашам ынъэжэ ыштэ.

Мыландэ шў лукмо вэрым шупшын налмылан лийын, шуко фабриказавот паша ыштымым чарнышт. Паша тар ак чот шултэмэ. Тылзаш паша тар окса дэн 8 крэмга ўым гына налын кэтыт. Жалованьам шōртньō окса шот дэн 1—1½ тэңкэ дэч коч огыт нал. Сатлан лийын окса пэш чот шултэмэш. Германиасэ Марка, тысэ тэңкэ дэч шултын коштэш

Ик долларлан (Амэрика окса шот, сар дэч ожно 1 доллар 4 маркым шога ыльэ) тынарэ тўлат.

Бэрлин олаштэ тынарэ маркым тулат.

Москошто.

2 январь	7,260	32 тэңгэ (1923 г.)
2 июль	160,000	164 „ „
3 сэнтябрь	9 млион 700 тўжэм	425 „ „
6 октябрь	800 млион	915 „ „

У ий дэч вара мэмнан окса 29 кана шултэмэ, Германиян маркэ 125,000 кана.

Илыш шот вэсэмдэ, илыш огэш куштылэм.

Рэволюция лийдэ, Германиасэ шэмэр калык илыш огэш тōрланэ.

Пойан тўшка оксашт дэн, ышкэныштым сэрлагат.

Калык илышым куштылкэмташ шонат ыльэ гын, нуно пайдамат

шуко налын огыт илэ ыльэ. Ышкэ пайдаштым франзуз кугужан йотмылан тўлат ыльэ гын, Герман шэмэр калык илыш ласкарак лийэш ыльэ.

Нуно калык нэлэ илыш вэрычын огыт ойгыро, кугу пайдам налын илэн кўсэ тэмышашым гына шонат. Кызыт нуно фабриказавотыштым пэтырэн, ужалэн, шōртным, чинчим погон вэс кугужанышкэ шылыт. 1917 ийыштэ Росиасэ пойанла тыгак шылыч.

Офицэр, йужо помэшик влак шэмэр калыкым пизырэн кугужалан угычын Вильгэльмым шогалтынэшт. Кугужам шогалтэн нуно 1914 ийсыла угычын сарым тўналын Гэрмания чапым нёлтынэшт.

Нуно кызыт „фашист“ манмэ пойан ушэмым почыт. Гэрманиасэ пашачэ калыкым сэнгэн, Франция, Англия, Италия дэн кэлшэн, нуно Росиа э Совэт Влаस्थ्यм пытараш шонат.

Гэрманиаштат тачэ—эрла Росиасэ октябрь рэволюциакай лийшашаш.

Пашачэ калыкат огэш малэ, нуна коммунист партиашкэ ушнат, Гэрманиаштат гражданская война (сар) лийдэ огэш кот.

Гэрманиасэ пашачэ калыкын вийжэ.

Пашачэ калыкын сар ўзгаржэ (пычал, моло) уло? Пашачэ калыклан пойан ваштарэш крэдалаш кэ полша?

Гэрманиасэ коммунист партиаштэ кызыт $\frac{1}{2}$ млион калык шога. Пэл пашачэ, партиашкэ пурыдымо калык утла, коммунист партия вэкэ шога.

Коммунист партиалан пашачэ калык инанэн ила, сатлан тўрлэ вэрышкат эртак партиасэ йынгым сайлат.

Пашачэ, крэсанаык вэлэ огыл, ик марда пойан влакат (учитэль, доктыр, техник, служитлышэ) коммун. партия вэкэ шогат. Коммунист партия кызыт нуным пэш туныкта.

Пашачэ калык кызыт „Красная гвардия“ ушэмым почэш. Тидэ Красная гвардиаштэ кызыт

250 тўжэ утла калык уло. Тидэ Красная гвардия пўтынь Гэрмания кумдык почылтэш.

Гэрманиасэ пашачэ калык кугын тунэмшэ, сатлан Красная гвардиан шотшат (порядок) сайрак.

Гэрманиасэ пашачэ дэн крэсаньык ик ой дэн пойан ваштарэш пижыт гын, пашачэ—Крэсаньык влаस्थ्यм ыштэн кэтыт.

Моло кугужанысэ паша.

1914 ийысэ сар тўналмэ дэч вара, шэр тэмын пўтынь кугужанысэ шэмэр калык сарым чарнаш кўлэш манын тарванышт. Тит дэч шэклатэн пойан тўшка эркэ шот пумым оштышт.

Варажым эркин—эркын пойан тўшка чыла мёко нальыч. Шэмэр калык угычын нужнан илаш тўнгальэ. Италиасэ пашачэ калыкат фабрик — завоглам кидышкыжэ нальэ. Коммунист партия пэш вийанак огыл ыльэда, пойан тўшка туштат пашачым пизырыш. Власть „фашист“ кашак кидышкэ пурэн кайыш. Фашист влак шуко пашачэ дэн крэсаньыкым пуштыч. Моло кугужаныштат шэмэр калык пэш орланэн ила.

Болгариасэ паша.

Шукэртэ огыл Болгариаштэ власть крэсаньык партия кидыштэ ылкэ. Крэсаньык партия вуйлатышылан Стамболийски шогыш. Стамболийски пэш чот болгариасэ коммун. партиам пизырыш.

Пойан тўшка влак шыпак „фашист“ ушэмым ыштэн, крэсаньык партия кит гыч влаस्थ्यм шупшын нальыч, Стамболийским пуштыч.

Болгар фашист влаклан Врангель салтакат пэш полшышт. Власть поян тўшка кидышкэ пурэн каймэкэ ижэ, коммунист партиам йонгылыш пизырмыжым, крэсаньык партия умлэн нальэ.

Пойан влак кызыт помэщик мылантым крэсаньык дэч мөңкө шупшын нальыч.

Тидым умлэн налын коммун. партия дэн крэсаньык партия ушнэн, поян власть ваштарэш тарванышт. Пычал ўзгар шагаллан лийын, пойн властьым сэгэн ышт кэт.

Тидэ востаниа ыштымаштэ 5 тўжэм пашачэ дэн крэсаньыкым поян армия пуштыч, 15 тўжэм йын турьмаштэ шинчат. Онтагак пашачэ калык дэт крэсаньык кэлшэн, ик ой дэн илат ыльэ гын, поян „фашист“ тўшка властьым налын огэш кэт ыльэ.

Моло кугужаныштэ власть поян-капиталист кидыштэ гынат, нуно шэмэр калык тарванымаш дэч пэш лўдын илат. Сатлан иктажэ вэрэ пашачэ калык тарванымаш лийын гын, чаманыдэ шотдымын шэмэр калыкым пуштыт.

Гэрманиаштэ фабрик-звоят пашачэ 20 мليون йың уло. Пашачэ калык властьым налын, Росиа Совет Власть дэн ушнымо дэч, поян влак пэш лўдын илат.

Титлан лийын поян кугужан влак шуко салтакым кучат, Совет Росиам ты мартэ—чын властык манын кэлшымашышт укэ. Росиаштэ власть шэмэр калык кидыштэ да, пўтынь тўнысэ поян тўшка чон пэш йўла.

Гэрманиаштэ шэмэр калык тарвананын, пўтынь поян кугужа влак тарванат.

Франция, Англия кугужан влак Польша, Чэхо-Словак, Румыния кугужанлан польшкалат.

Гэрманиаштэ шэмэр калык тарвана гын, Франция дэн Англия, Росиа дэн Гэрмания ўмбаке тыгдэ кугужан влакым тўртэн крэдалыктынэшт. Пойан кугужан влак сарышкэ йамтылалтын илат. Росиасэ шэмэр калыкклан малэн киман огыл, йамтылалтын шогыман.

Гэрманиаштэ рэволюция лийэш гын, Франция дэн Польша мом ыштат?

Гэрманиаштэ рэволюция лийэш гын, Франция ышкэ Рур мыландысэ салтакшым ваштарэш колтэн кэтэш. Франция салтакшым Гэрмания пашачэ ваштарэш колта гынат, садак салтакшэ пэш крэдалашак огэш пиж.

1918-1919 ий коклашташ Франция ышкэфлотшым Одэсса ваштарэш колтэн ыльэ.

Флот салтак влак офицер ваштарэш лийын, Одэсса ўмбаке иканат ышт лў.

Моло кугужан салтак влакат пеш чотак Совет Росиа ваштарэш ышт крэдал.

Франциаштат коммунист партия уло.

Гэрманиаштэ рэволюция лийэш гын, франуз коммун партия поян влакклан Гэрмания рэволюциам пизыраш эркым огэш пу.

Франция дэн Польша шуко Гэрмания мылантым шупшын нальыч.

Гэрманиаштэ пашачэ калык—Совет Власть лийым, Франция дэн Польша моло кугужат крэдалаш пижын ончат.

Пойан кугужан влак, воктэныш-

тышт Совет Власть лиймым чытэн огыт кэт.

Пойан-напигалист влак мом шонат.

Германиаштэ власть ошо-фашист влак кидышкэ вэрэштэш гын, шэмэр калыклан крэдалаш пэш чот вэрэштэш. Шэмэр калык властым кидышкыжэ налтэ огэш кот.

1846-48 ий коклаштэ Австро-Вэнгриасэ крэсаньык калык пойандэн помещик ваштарэш рэволюциам тўнальэ.

Тунам Австриа кугужалан крэсаньык пизыраш Николай 1 кугужа полшыш. Радэцки гэнэрал руш салтак дэн тунам шуко Австриа крэсаньыким пуштын пытарышт. Тыгэ ик кугужанысэ пойан вэсынысылан полшат.

Германиаштат Совет Власть лийэш гын, нэмыч (гэрман) пойан француз, польак пойан дэн кэлшэн, Германиасэ шэмэр калык пизыраш пижын кэтыт.

Германиасэ шэмэр калыкым сэгэн, Росиа дэн крэдалашат пижын кэтыт.

Тыгэ вэсэ вэсылан полшышаш нэргэн, моло кугужан газэтлаш возат. Сатлан лийын вэс кугужанышкэ шылшэ Дэникын, Юдэнич, Враннгэль, Ник. Николайыч йамтылалтын шогат.

Сербиа кугужанысэ ошо влак „Новое Время“ газэтэш тыгэ возат: „Моло кугужа шўдат гын, мэ угычын Совет Власть ваштарэш крэдалаш пижына“. Росиашкэ сэдэ шэм корак кашак, ошо влак толын кэтыт гын, фабрик-завот, мыландым молым, чыла мўнко налыт ыльэ.

Налмэ дэч посна шўдэ тўжэм

дэн крэсаньык дэн пашачэ калыкым шылла руаш пижыт ыльэ.

Кызыт нуно вэс кугужаштэ оршо пирэла пўыштым ваш кырэн шинчат.

Росиасэ калык Сибирьысэ, Кавказ, Архангэльск, Озан оласэ моло вэрласэ, ошо влак осал пашам монтэн огыл.

Ошо влак Росиашкэ мўнко толын кэтыт ыльэ гын, пычал дэн, лупштэн калык тупым сайын нўжын налыт ыльэ.

Ошо влак мўнко пўртылыт ыльэ гын, пўтынь мылантым, фабриказавот, молым налын, крэсаньык дэн пашачэ калыклан пўтынь роскотым тўлыкташ пижыт ыльэ.

Германиаштэ ошо влак, альэ пашачэ дэн крэсаньык власть лиймат ик тўр огыл.

Германиаштэ власть ошо кидышкэ вэрэштэш гын, Росиасэ крэсаньык дэн пашачэ калыклан нэлэ лийэш, Совет Власть лийэш гын, мыланнат куштылго лийэш.

Тидым крэсаньыклан шинчэн илашыжэ кўлэш.

Германиаштэ Совет Власть лийэш гын, мыланна мо пайда лийэш.

Германиаштэ Совет Власть лийэш гын, Совет Росиа дэн кэлшэн илымэ лийэш.

Совет Росиа дэн Совет Германиа ушнэн—230 мليون калык ушнымэ лийэш.

Тынарэ калык Совет Власть кидыштэ лийэш гын, ик пойан кугужат Росиа дэн Германия ваштарэш огэш тарванэ.

Германиаштэ фабрик-завот шуко уло. Сатлан тудо тўрлэ машиньам пэш шуко ыштэн кэтэш.

Росиаштэ мыландэ шуко, ма-
шиньала шагал.

Тыгэ ушныман лийэш гын, Гэр-
маниа шэмэр калык мыланна ма-
шиньам пуаш тўғалэш, а мә гэр-
маниа калыклан олмэшыжэ кин-
дым пуэна.

Варажым тидэ ушэмышкэ—сою-
зыш моло тыгыдэ кугужалат уш-
нат ыльэ.

Тыгай ушэм—союз лийэш гын,
шэмэр калык ласкан илаш тўна-
лэш ыльэ.

Тыгай союз—ушэм лиймым ко-
лын, пўтынь туньасэ шэмэр калык
ышкэнышт поян ваштарэш тар-
ванат ыльэ.

Германиа шэмэр калык Совет
Властьым ышта гынат, калык илыш
иканаштак огэш куштылгэм.

Мыландэ шў лукмо вэр, Фран-
циа кидыштэ.

Германиа Совет Властьлан фаб-
рик-завотлан шў кўлэш лийэш.
Германиан нигунамат киндыжэ си-
тэн огыл. Калык пукшаш киндэ
кўлэш лийэш.

Германиаштэ Совет Власть лий-
эш гын, моло кугужа тушко нимо
сатумат огыт пурто.

Моло кугужа огэш полшо гынат,
Совет Росиа, Германия шэмэр ка-
лыкклан польшкалаш тўғалэш.

Крэсаньык, Германия дэн мыйын
пашам укэ манын ит ман.

Ик калык вэс калык дэч посна
илэн огэш кэт. Тўрлэ сатуым мә
вэс кугужан гыч контэн огына
илэ гын, илышна кызытсылак ваш-
кэ огэш сайэм ыльэ.

Германиаштат шэмэр калык
власть лийэш гын, мыланна пэш
куго польш лийэш.

Кызыт Германиаштэ илыш пэш
пуламыр. Тачэ—эрла гражданская
война манмэ тўғалшаш. Пойан
влак кузэ гынат пашачэ дэн крэ-
саньыкым пизырнэшт.

Илыш кэчын шэргэмэш. Герма-
ниан окса шотшо „марка“. Ожно
тидэ марка 50 ыр шийым шога
ылэ.

Сар тўғалмэ дэч ожно 1 доллар
(Амэрика тэҥкэ шот) 4 марка шо-
га ыльэ.

Кызыт (21 октябры) 1 доллар
12 миллиард 500 мليون маркым
шога. 1 ноябрьыштэ 1 дол.—100
миллиардым шога. 1 крэҥка киндэ
кызыт 1 миллиард марка шога (мэм-
нан окса шот гыч 500 мليون тэҥкэ).

Саксониа дэн Тюрингиа тыгадэ
кугужанлаштэ кызыт пашачэ дэн
крэсаньык власть лийэ. Пошкудо
Бавариа кугужаныштэ, властьым
пойан тўшка—фашист налыч.

Германиасэ рэволюция пашам,
мэмнан крэсаньыклан раш шинчэн
илаш кўлэш.

„Правда“ газэт гыч.

Чыла тўнья ўмбалнысэ крэсаньык шамыч погынымаш.

Октябрь тылзыштэ Москошто
чыла тўнья ўмбалнысэ крэсаньык
шамыч погынымаш лийэ. Погыны-
машкэ 44 кугужаныш гыч 122 крэ-

саньык толыч. Россиа гыч кажнэ
рэспублика, область гычат делегат
шамыч ылыч. Мари область гычат
ыльэ. Мундыр Америка гыч, Мек-

сика гыч, Индо-Китай гыч, Монголия гыч, Франция, Чехо-Словакия гыч, адак моло тўрлө кугыжаныш гычат, чыла мыландэ ўмбач крэсаньык шамыч погынышт. Йу, жыжо тылчат пэлэ нарэ тэныз коч, моло кугужанышла коч толын улыт. Вара молан крэсаньык шамыч Москош погынышт, мом кутырышт? Йөсо гыч, альэ каньылэ гыч нуно погынышт?

Чыла кугыжаныш гыч толшо крэсаньык шамычат тэвэ илышышт нэргэн тыгэ ойлыат: Тўнья мучко крэсаньык илыш пэш нэлэ. Сай мландэ помэшык кидыштэ. Крэсаньыкын мландыжэ шагал. Налын ўдаш арэндэ акшэ пэш шэргэ. Крэсаньык шагал мландыжланат пэш шуко налогым тўла. Адак ўмбачынжэ сар пэш йөсө илышым кондэн шога. Кодшо кугу сар йөршөш илышым пужыш. Лу млион икшывына пытышт, коло млион пудыргыл толыыч. Вольыкнат шагалэмэ, мландынат ўдыдэ кодаш тўвальэ—йыр ваш нужна пызыраш тўвальэ.

Вара сарын иктаж пайдажэ лийэ мыланна? Сэгышэ кугыжаныштыжат, сэгалтшэ кугыжаныштыжат—крэсаньык илыш ик сэмынак пужлыш. Сар капиталист шамычым вэлэ пойдара. Нуно сар годым кугу подратым налын сарлан кўлэш ўзгарым пэш шуко ыштэн ужалат, кугыжаныш оксам кўсэнышкышт опат. Адак сэжэн чарнымэкэ чыла шупшын налмэ пойанлыклан оза лийыт. Вўрым йоктарышыжэ, вуйым пыштышыжэ крэсаньык дэн пашачэ, пойышыжо капиталист. Тыгэ пойышашышт вэрч капиталист шамыч нэмнам,

ик кугыжанысэ крэсаньык—пашачэ шамычым, вэс кугыжанысэ дэн ондалэн крэдалыктышт. Мэ орадыла нимо ыглыдэ крэдална.

Альэ сарэш пудыргылмо йорана парэм шуын огыл, адакат капиталист шамыч сарым йамдылат. Адакат нэмнам ваш-ваш крэдалаш тўналыктнэшт. Сар ышташ ўзгарым шуко йамдылаш кўлэш. Көн ўмбач тидэ ўзгаржэ ыштыкталдыт? Нэмнан ўмбачак. Тэвэ сар роскот тыгэ кўчэн шога.

Польшышто чыла кугыжаныш роскотым кумутэ ужашлэт гын, кок ужашыжэ сар пашалан кайа. Англияштэ сар роскот кок пачаш кугэмын, Японышто кум пачаш, моло вэрэат тугак. Сар роскот эрэ кугэмэш, крэсаньык налог эрэ нэлэмэш. Ончыкшо тыгэ илэн кэртшашгай огыл. Кузэрак илышым куштылго корныш колдаш? Кузэрак сар гыч ўтлаш? Мэ тэвэ тидэ нэргэн кутыраш шонэн, шуко тўжэм мэнэ кокла гыч погынэн улна маньыч.

Крэсаньык шамыч Москосо ожнысо Кугыжан дворецыштэ вич кэчэ кагашышт. Нэмнан Россиасэ крэсаньык илыш нэргэнат йодыштыч. Мэ тыгэ олышна. Мэат тэндан дэч шагал орланэн огына ул. Помэшик, жандарм, казак лупш дэч альэ 1917 ийштэ вэлэ утлышна. Мэ 1917 ийштэ Октябрь тылзыштэ крэсаньык дэн пашачэ иктыш ушнэн, ик ой дэнэ капиталист тўшканам шўкал шушна; крэсаньык дэн пашачэ вуйлатымэ Совэт властыым ыштышна. Фабрик-заводым озашт шамыч дэч мландым помэшик, мнастыр, чэркэ шамыч дэч шупшын нална. Кызыт нэмнан Со-

юзный рэспубликаштэ чыла пой-анлыклан (фабрик-заводлан, мландылан, вүдлан, чодыралан да мойын) шэмэр калык ышкэ оза улына.

Совэт власть ыштымэкак илышым куштылэмдаш тўғалнэна ыльэ. Тэндан правитэльства да шамыч эркым ышт пу. Колчакым, Деникиным, Юденичым да мойын таратэн, окса дэн, ўзгар дэн полшэн, нэмнан ўмбақ колдышт. Мыланна кум ий утла адақ сарым ышташ вэрэштэ. Йосын гынат тушманна шамычым сэғышна. Кызыт ындэ уло вийнам илыш тўрлатымэ корныш колдаш күлэш ыльэ.

Фабрик-завод шамычым пашам колдаш, уло мландым чыла ўдаш, мландэ пашажымат у шот дэн ышташ тўғалаш, шэмэр калыкым кнагалан, чыла тўрлө пашаланат туныкташ, тўрлө вэлым илышим куштылэмдаш тўчаш шонэна. Шонымына тыгай гынат, альэ йўршэш тидэ вэк мэ лупшалдын огына кэрт.

Нэмнан йырым-йыр капиталист кугыжаныш шамыч улыт. Нуно Совэт властыым пытараш онап жапым вэлэ вучат. Ышкэндан муткычак раш койэш: Тэндан правитэльствада уло вийшт дэн сарлан йамдылалдыт. Нунын йамдылалтмэ годым, мэ тушманнам мондэн ышкэнама аралаш йўршынын огына йамдылалд шого гын, нуно нэмнам толын пызыралыт вэлэ. Садлан мланнат йошкар армиям кучаш, сар ўзгарым йамдылаш вэрэштэш. Тэат нэмнан сэмынак пашачэ дэн пырля иктыш ушнэн капиталист тўшкадам шўқал шуэн, Совэт властыым ыштэда ыльэ гын, вара

нэмнанат, тэнданат иктэ дэчат лўдшашна, иктэ дэнат крэдалшашна ок лий ыльэ. Вара салдакат ок лий ыльэ, сар ўзгар ыштымымат чарнэна ыльэ. Уло вийна дэнэ, уло моштымына дэнэ илышнам куштылэмдаш вэлэ тўғалына ыльэ манна.

Шуко кафгашымэкэ крэсаньык погынымаш тыгэ ыштыш.

Чыла тўньа ўмбалнысэ крэсаньык шамычлан иктыш ушнаш. Тидэ ушэм, пашачэ шамыч ушэм дэн ик ойан лийаш.

Уло вий шутымо дэн капиталист шамычым Россиасэ сэмын шўқал шуаш тыршаш.

Тўньа мучко пашачэ дэнэ крэсаньык вуйлатымэ правитэльствам ышташ.

Капиталист шамычлан сар тўғалаш уло моштымо, кэтмэ дэнэ мэшайаш.

Гэрманыштэ революция тўғалэштын тўрлын пашачэлан полшаш.

Тўньа мучко крэсаньык шамыч ушэмын пашажым виктараш, пунчал лукмо мутым шуктэн шогаш, Москош Мэждународный Крестьянский Советым сайлышт.

Тўньа ўмбалнысэ крэсаньык, пашачэ иктыш ушнат, гын шонымашкышт шуыт. Чыла тўньа мучко капиталист вуйлатымаш пыта, Пашачэ дэн Крэсаньык правитэльства лийэш. Тунам вара сарат пыта, калыкат ойгым монда.

Тунья умбалнысэ крэсаньык дэн пашачэ иктыш ушныза.

Кужу ўмыран лийжэ тўньа мучко крэсаньык дэн папачэ вуйлатымаш.

Шултэмэш.

Росиасэ коммунист партиан 12-каналан тэнэй погынымаштэ, йол. Троцкий докладым ыштыш.

Тудо тыгэ маньэ: „Кызыт фабрик-завот ыштымэ ўзгар дэн Крэсаньык сату ак тѳр огыл. Крэсаньыкын сатужо пэш шулто, а фабрик—завот ыштымэ ўзгар кинтэ ак шот гыч пэш шэргэ.

Крэсаньык калык дэн пашачэ калык кэлшэн, вэсэ—вэсылан полшкалэн илынэшт гын, фабрик-завот ўзгарым Кузэ гынат шултэмташ кўлэш“.

Молан фабрик-завот ыштымэ ўзгар шэргэ, а крэсаньыкын шурныжо шулто?

Сар коклаштэ фабрик-завот ўзгар шуко пудыргыльэ, шуко ий котсэк тошто машинья влак олмэш у ышталтын огыл. Иужо фабрик-завот чылт пэтырналтын шогэн машиньялажат йўр — йўштэ дэн пужлэн пытэныт:

Граждански война кодым пашачэ калыкат сарышкэ кайэн пытышт. Шолтыра олалаштэ 1917—20 ий коклаштэ киндэ укэ, нужна илышлан лийын, шуко пашачэ калык йаллашкат илаш кайышт.

1918—20 ий коклаштэ фабрик-завот ўзгар: пуда, шога вуй (плуг), атэ-шѳр, товар, кузэ, сравоch, имэ, пилья, моло ўзгар пэш шагал ышталтэ.

Монтэн огыда ул. 1918—1919 ийлаштэ волость кэвытла гыч 20—50 пудам, 1—3 товарым, 30—40 аршын ситсам йалышкэ контэн шэрэва дэн шэлыт ыльэ. Тынарэ сатуым контымэкэ сурт озалан 2—3

пуда, $\frac{1}{2}$ —1 вэршок ситца тўкна ыльэ.

1920 ийыштэ граждански война чылт пытыш: Тудо ийыштак фабрик-завот тўрлэ ўзгарым шуко ышташ тугалыч. Тугэ гынат ожнысылак иканаштэ пўтынь фабрик-завот пашам ышташ тўгалын ышкэт.

Молан иканаштэ фабрик-завотла тоштылак пашам ышташ тўгалын ышт кэт?.

3—4 ий коклаштэ фабрик-завот машинья шуко пудыргылын, у машиньям ышташ каньылэ огыл.

Пашачэ калыкымат фабрик-завот паша ышташ муаш каньылэ паша огыл.

Ўзгар ышташ кўртньэ, чойын, вўргэньэ, нэфть кўлэш. Тидэ ўзгар ыштышэ фабрик-завотат чот пудыргылын, тоштэмыныт.

Ситца ышташ хлопок кўлэш. Хлопок Туркэстан мыландыштэ шочэш.

Туштат эрэ сар лийын шогымы дэн, калык хлопоким ўдэн ышкэт.

Кагыр пудам гына турамташ каньылэ паша. Фабрик-завот машинья тѳрлатылаш, угычын ышташ, кагыр пуда виктарымэ огыл, пэш нэлэ паша.

Титлан лийын калыклан ситышаш виса тўрлэ ўзгарым ыштэн ситараш вашкэ ыш лий.

Ындэ мыландэ пашам ончэна.

Мыландэ ўмбачын сар калык шуко кошто гынат, мыландэ пудыргылын, луштыргэн огыл. Сатлан лийын фабрик-завот паша шот

гыч, мыландэ пашам вашкэ ончы-ко колташ лийэ.

Крэсаньык калыкын сар жапыштэ шога вуйжо тоштэмын, йужыжын имньжэ укэ лийын. Мыландэ тошто шот гыч йавыгэн. Тугэ гынат мыландэ ўдымэ пашам тўрлаташ каньылэрак.

Тидэ шотлан лийын тэнэй тўрлэ шурно, сар тўналмэ дэч ожнысо шот дэн тагаштарэт гын, 80% виса погалтын. Адагат 20% погалтэш ыльэ гын, сар тўналмэ дэч ожнысо виса лэктэш ыльэ.

Фабрик-завот ожнысо шот гыч 30% ўзгарым гына ыштэн лўктын. Тошто виса ўзгар лийаш адак 70% кўлэш. Раш умлыктарэн пуэм.

Сар тўналмэ дэч ожнысо пўтынъ шурно лэктышым 100 ужашлан шотлэт гын, тэнэй 80 ужашыжэ виса лэктын.

Фабрик-завот ўзгарым пўтынъэкшыш 100 ужашлан шотлэт гын, тэнэй 30 ужаш виса гына ыштэн лүкмо.

Фабрик - завод ыштымэ ўзгар 1918—20 ий шот гыч шукэмын, молан вара пэш шэргэ манын йотшо уло, тыгэ йотшылан, тыгэ умлыктарэн пуэна.

80% дэн 30% тўр огыл. Тўрлэ ўзгар шуко ышталтын лэктэш ыльэ гын, кэч мо ўзгарат шултэш толэш ыльэ. Адак шэргын вэс шотшат уло.

Ожно сату фабрик-дэн завод гыч шолтыра магазинлашкэ вэрэштэш ыльэ, тужэчын ик марда кэвытлашкэ, тўжэчын йал кэвытлашкэ, тужэчын крэсаньык кидышкэ. Тунам иктажэ 3—4 кит гыч, вигак

крэсаньык кидышкэ сату вэрэштэш ыльэ.

Кызыт фабрик дэн завод гыч лэктын, ўзгар 5—10 йын кидышкэ пурэн лэктэш, варажым ижэ крэсаньык кидышкэ пура. Кажнижэ паршым (пайдам) налнэжэ. Адак копэратив кэвытлаштэ моло вэрэуто йыгым кучат.

Сатлан лийынат сату шэргэмэш. Адак йужо учрэждэниа, копэратив ушэм оксамат аныклэн кучылтын огыт мошто.

Кызыт пэш кулэш ўзгарымак крэсаньык налын огэш кэт.

1 аршын ситцалан 1 пут ложа-шым пуаш кўлэш. Ожно 1 пут ложашла 10 аршын ситцам налэш лийэш ыльэ. Шога вуйым (плуг) 10 пут ложашла налэш лийэш ыльэ, кызыт 50 — 70 пут пуаш кўлэш.

Кузэ тўрлэ ўзгарым шултэмташ лийэш?

Уто киндым вэс кугужанышкэ ужалэн, тужэчын фабрик-завотлан кўлэшым контэн.

Машиныам, крэсаньык лан кўлэш ўзгарым конташ кўлэш.

Ўзгар 5—10 кидышкэ пурэн лэктын огыл, 2—3 кит гычын вигак крэсаньык кидышкэ пурэн шогыжо.

Кугужан, копэратив кэвытлаштэ адак фабрик-завот правлэниалаштэ уто йыгым кучыман огыл.

Окса ак ик сэмын шогыжо, ынжэ шултэм. Пўтынъ кугужан кўргысэ роскотым, налог пурымо дэн кугужан пайда (доход) дэн тўлэн шогэт гын велэ, окса акат огэш шултэм. Окса ак ик сэмын шогымэкэ, сату акат огэш шэргэм. Кызыт адак тўрлэ сатуым тор-

гайшат ужалат. Торгайшэ кугын-рак пайдам налнэжэ. Йужыжо йал гыч йалышкэ шып торгайэн коштын налогым огыт тўлэ, кугужан лан убыткам гына контат.

Крэсаньыклан торгайшылан пайдам пуэн пойдарыман огыл, сатлан лийын йаллаштэ копэротив кэвытлам почман. Копэротивын пайдажэ калык кыдэшак кодэш.

Ўзгар ак шултэмташ Совэт Власть кызыт мом ышта?

Учрэждэниалаштэ служитлышэ влакымо шагалэмтат.

Кугужан, копэротив кэвытласэ, фабрик-завот правлэниасэ уто йын-глам луктыт. Тўрлэ моло роскот кучылтым изэмтат. Уто киндым вэс кугужанышкэ ужалат. Тыгыдэ, тошто — шолтыргышо машиньан фабрик-дэн завотлам, убытка гына ончыктышо влакым пэтырат.

Тыгэ ыштымылан кўра октябрь тылзыштэ гына тўрлэ сату ак 10—20—30% шултэмэ.

Пэтроградыштэ 20 октябрыштэ пуда, кольмо, товар, пильа моло ак 15—20% волэн.

Киев олаштэ 19 октябрыштэ ко-ваштэ, сукно, моло сату ак 5—50% шултэмын.

Москоштат тўрлэ сату 10—20—30% шултэмэ

Кызыт Совэт Росиа кумтык тўрлэ сату ак кэчын шултэмэш.

Шинчал шулто лийжэ манын, шинчал налогымат волташ ыштымэ.

Тўрлэ сату ак волтымо паша кызыт тыгай

Ончыкат тыгак сар дэч посна илэн кэтына гын, вашкэ ылыш парэмэш, тўрлэ ўзгар ак шултэмэш.

А. Эшкинин.

Томский губернасэ мари идыш нэргэн.

Мари — влак шуко вэрэ шаланэн илат. Мари Областыштэ да моло лишыл губернаштэ вэлэ огыл, Сибирын тўрлө губернаштат вэрын-вэрын шаланэн мари илат.

Сибирисэ мари коклаштэ тунукт-мо паша кызыт вэлэ тўнгалын. 1922 ийштэ Наркомпросым Мари Бюро, Томский губернасэ мари тунуктымо паша тўналаш Боголюбов йолташым колтыш. Тидэ йолташ кызыт Мариинский уезд Уоношто тыгыдэ калык тунуктымо пашам ышта. Тудо тэнэйсэ сентябрь тылзыштэ Наркомпросын Мари Бюролан Томский губернасэ мари нэргэн докладым колтыш.

Томский губернан Мариинский уйэздыштэ, Чулым эгэр воктэнэ, 4.500 мари илат. Тидэ мари коклаштэ 50%, киндым ўдэн, ик вэрыштэ (оседлые) илат, моло 50%, чодра волыкым, кайыкым да колым кучэн, вэр гыч вэрышкэ коштыт (кочевые). Нинэ мари пэш йорлын илат. Нунын ты мартэ коопэротив кэвытышт укэ ыльэ. Садэнэ нунын ужалышаш ўзгарым: колым, тўрльө чодра кайык коваштым да молым шулдо ак дэнэ спэкулянт, влак погэн коштыт. Кызыт кум вэрэ (мари калык погынымо вэрыштэ) коопэротив кэвыт почмо.

Адак тунуктымо пашат тушто

ончыко кайаш тўнгалы. Ты мартэ Томский губэрна марин ик школат укэ ыльэ. Кызыт Мариинский уй-эздыштэ марин 5 школ уло, 1 книга пуэдымэ пөрт, 5 лудмо пөрт, 3 культ.-просв. кружок.

Школышко коштшо 935 икшывэ уло. Чыла школышто мари учытыл влак тунуктат (сибирысэ мари кок-ла гыч лэкшэ—4 учытыл, Ипон губэрна гыч толшо 2 учытыл). Школышто эртак руш книга вэлэ. Садэнэ кызыт Уоно окса дэнэ, мари школылан марла книгаг налаш төчат.

Адак Наркомпросысо Мари Бю-

роат Томский мари школылан тыгай марла книгаг колтыш: „Изи коммунист“, „Мари муро“, „Йыланда“, „Шурным пырчылэн шиндымэ нэргэн“, „У илыш“ журналым.

Томский мари коклаштэ партия паша дэнэ, Рос. Ком. Рвэзы Ушэм паша тўнгалалтын огыл. Тидэ паша ышташ мари коммунистым колташ кўлэш. Вара изин-изин Томский губэрна мари, моло мари-влакым поктэн шуэш.

Томски губэрнашкэ ожно моло губэрнала гыч (Уфа, Озан) мари влак куснэн мийэныт.

А. Кедрова.

Жартасысэ мландэ пашалак тужыктыжо тэх- никум.

Шэрнур кантоныштэ мландэ пашалан тунэмме Нартас тэхникум уло. Тидэ тэхникум (школ) лиймылан ындэ 25 ий утла лийэш. Тыжэчын шуко йыг тунэмын лэктын. Марий коклагыч гына тунэмын лэкшыжэ шагал лийн. Тидэ тэхникум кызыт Марий областыштэ марий гыч тунэмшэ тушто пэш шагал. Кодшо ийштэ чылажэ 67 ыrvэзэ-гыч 8 марий ыrvэзэ вэлэ тунэмын улыт. Кэпэжым тидэ 8-гычат 2 ыrvэзэ вэлэ кодын, моложо 6 мөггышкышт тэхникумым кудалтэн кайэн улыт. Молан марий ыrvэзэ шамыч тунэммым чарнат? Марий ыrvэзэ шамыч изиньэкак мландэ пашам ыштэн илат. Садлан, нуно тунэм-

мым кудалтэн огыт кайэ ыльэ. Мыйын шонымаштэ, тэхникум нунын кумылштым тунэмаш савырэн кэртын огыл. Тушко изиш марий пушым пурташ кўлэш ыльэ. Ончычак туныктышышт чыланат руш улыт, марий илышым огыт шинчэ. Йужышт адак марий кундэмлнат (марийымат) шөрын ончат. Адак нунолан нымо рэволюция у пуш пурэн огыл. Школ паша тошто сэмынак кайэн шога. У наукам, политграмотам тунэмаш укэ. Драматический кружок дэч посна, нымогай моло кружок укэ.

Тунэмшэ коклаштэ ыrvэзэ ушэмыштэ чылажэ 15 йыг нарэ улогынат, тидэ ушэм нымогай пашам ыштымаш укэ.

Тэхникумыштэ тунэмшэ шамыч тыгэ пöлалтыт:

I курсыштэ	25	ыръвэзэ	уло
II „	17	„	„
III „	17	„	„
Практикант (мастэрск)	8	„	„

Чылажэ . 67 ыръвэзэ.

Пöрт укэ манын тунэмшым тышкэ тылэч утла огыт йэшарэ. Ончэт гын, тушто чылажэ 15 куго пöрт уло. Кажнэ туныктышышт, моло 4—5 пулэмыштэ илат. Изиш нунном шыгырэмтэт гын 150—200 тунэмшэ шамычым йэшараш лиэш ыльэ. Тылэч посна, ик куго у пöрт йара шинча, вэс пöртын көргыжым вэлэ шуктышаш уло. Пöрт ышташ окса укэ манын адак ойлат.

Сайын пижын пашам ышташ тунгалат гын, тидэ тэхникумышто йоным муын шуко пайдам ышташ лиэш ыльэ. Олык-пасу дэч посна, тэхникумын 250 дэсыатин ышкэ кожлажэ (чодражэ) уло. Түрло пöртым, витам, молымат ыштылаш чодрам оксала налшаш укэ. Адак үмасэ тошто 8 абынан 2 уржа кабан да ик куго клэвэр-шудо кабан кызыт шўын ала молан шогат. Ниным йөн дэнэ пайдаш колташ лиэш ыльэ. Киндэ коштымо (сушилка) дэнэ ушкал ү лукмо пöрт кызыт йара шўн шогат, нымо пайдам огыт кондо. Изиш тöрлатэт гын йыр-ваш илышэ крэсаньык шамыч миэн, киндэ кошташ альэ ү лукташ (шöр артэль) тунгалыт ыльэ. Ындэ вүд вакшым ончэна. Тудо пэш куго, виан йсныштат, тыштэ кэчылан 8 шагат вэлэ йоныштат. варажым вэс кэчэ шумэшкэ пэтыралт шинча. Крэсаньыклан тидэ жап пэш йөн огыл. Кок вашталтыш (смена) дэнэ йонышта ыльэ

гын, тэхникумлан пэш пайдам конда ыльэ. Вольыкым ындэ нална. Ушкал 30 вуй дэч утла нигунам огэш йэшаралт.

Прэзым альэ сöсна игым крэсаньык коклаш шалатышаш олмэш, шукужо вуйлалтышышт кидэш пытат. Пакча-сад көргым ончэт гын тыгак. Пакчаштэ шукожо вуйлатышэ шамычын тамакашт да моло шочын шогат.

Түрло олма пу да моло калык коклашкэ шагал шалаталтыт. Мўкш отарыштэ тэхникумын мўкшыжэ шагал: пэлыжэ утла, туныктышын. Мўкш игымат калык коклашкэ шалатымаш укэ. Тылэч посна тэхникумышто пэш чаплэ стольарлан, слэсарлан, апшатлан тунэммэ мастэрской улыт. Тыштэ чылажэ 8 тунэмшэ йын-вэлэ. Угыч 3—4 ий туныкташ нигэмат налын огыт ул. Тышкэ 20—30 тунэмшым налыт гынат, мастар шамычым кажни ийын шукурак туныктэн луктэдат ыльэ. Мастар йын мланна пэш шуко күлэш. Варажым адак крэсаньыклан шуко түрло шурно машинам ачалат, тöрлатылыт, адак угычат ыштылыт ыльэ. Кызыт крэсаньык машинам намийэн, 2 арньа утла ачалмым вучэн шогат. Тыштат тэхникум шкаланжэ пэш куго пайдам луктын кэртэш ыльэ. Кызыт тидэ тэхникумышто чыла роскотлан область гыч окса колтымым вучэн шогат. Мэмнан марий областьтын кызыт окса шагал. Мыйын ойлымы сэмын тэхникум ышта гын, ышкэ виж дэнат илэн кэтэш ыльэ.

Кызыт область тунэммэ пашам вуйлалтышэ пöлэм тидэ тэхникумыш 75% марий ыръвэзым тэнэйэ

налаш кўштэн. Тылэч посна, туш-так тунэмаш пурэн кэртшым йамдылшашлан подготавлибельный курсым почаш шўдэн. Тугэ гынат сэнтыабрыштэ марий ыrvэзэ шамыч дэч ик прошэниат укэ ыльэ. Руш дэчат шагал. Мыйын шоны-маш тыгайэ: тидэ тэхникумыш

вуйлалтышылан сайрак тунэмшэ писырак, рэволюция пушанрак марийм колтыдэ огэш лий. Укэ гын мэмнан марий калык вашкэ мландэ пашалан тунэмын ок шукто, тунэмшыжат вашкэ шукэмын огэш кэрт.

А.

У виса нэргэн.

1918 ий 14 сэнтыабрыштэ Совэт Народных Комисаров тыгай законым—дэкрэтым лукто:

1922 ий 1 январь дэч вара тошто виса (крэмга, пут, аршын, важык моло) ыштымым чарнаш.

1924 ий 1 январь дэч вара кэч момат у виса дэн вискалыман.

1922 ий 29 майыштэ тидэ нэргэн-нак Совнарком вэс дэкрэтым лукто тушто тыгэ каласымэ.

1927 ий 1 январь дэч вара кэч момат у виса дэн гына вискалыман.

Мо тугай у виса шот?

Франциаштэ 100 ий котсэк „дэсятничная систэма мер и вэсов“. манмэ виса дэн вискалат.

Тидэ виса, дэн вискалаш пэш огайэ, куштылго. Садлан лийын 1927 ий 1 январь дэч вара Росиаштат тугай виса лийэш.

Тошто виса тыгай: 1 пуышто—40 крэмга, 1 крэмгаштэ—96 золотник, 32 лот; 1. мэнгыштэ—500 важык, 1 важыкыштэ—3 аршын, 1 аршыныштэ—16 вершок.

У виса тыгай.

Дэсятничный манмэ висаштэ эрэ 10 йэшаралтэш, альэ монгалтэш.

Тэвэ тыгэ: мэтр (аршын шот):

1 мэтырыштэ—10 дэцимэтр;

1 дэцимэтрыштэ—10 сантимэтр;

1 сантимэтрыштэ—10 миллимэтр;

10 мэтр—дэкамэтр лийэш;

10 дэкамэтр—гэктомэтр лийэш;

10 гэктомэтр—киломэтр „

Крэмга олмэш—грамм лийэш;

Грамм виса шотат тыгак:

10 грамм—дэкаграмм лийэш;

10 дэкаграмм—гэктограмм „

10 гэктограмм—килограмм „

Моло ўзгар висымэ шотат тыгай.

Кызытсэ виса шот гыч у виса тыгай:

1 важыкыштэ—2 мэтр да 13 сантимэтр. (1 мэтырыштэ— $22\frac{1}{2}$ вэршок);

1 пуышто—16 килограм. (1 килограмыштэ—2 крэмга виса);

Тидэ у висан калыклан куштылгыжо тыжэчак палэ.

Иктажым шонэн лукшо (изобретатель) нэргэн.

Мари калык коклаштат шуко түрлө ұзгарым шонэн ыштышэ улыт, (рушла изобретатель маныт).

Нуно мом ыштат, кусо улыт—шагал йың шинча. Нужна гыч лэкшыжын, ұзгар ышташыжэ оксажат, ұзгаржат укэ. Ёзгарым ыштэн-ыштэн толашат да, нигат полшышо укэ дэн варажым чарнат.

Америкаштэ Эдиссон лұман түрлым шонэн лукшо уло. Тудат нужна гыч лэкшэ.

Тудо грамофоным, тэлэфоним, молымат шонэн ыштэн.

Тугай йың йаллаштат корно мүдэ, полшышо лийдэ йомын илат.

Тыгайылан полшаш В. С. Н. Х.—Всерос. Сов. Народ. Хозяйстван „Отдэл Изобрэтэний“ манмэ пөлкажэ уло. Сай, кўлэш ұзгарым шонэн ыштышылан тудо оксамат, түрлө узгарымат пуа.

Мари область Краснокок. кантон, Кумужйял волость Чодыра—Сола йалыштат тыгай йың—Алэксандр Григорьев уло. Тудо вэлосипэдым, рэвольвэрым, паровой машиньам ыштэн.

Григорьев нэргэн мый Руш—Рода йалыш миймэкэм колынам ыльэ.

Тудо кунам ышташ тўғалын, мом ыштэн луктын, мэ чылтак огына шинчэ. Иктаж тунэмшэ Кумужйял мари тудын ұзгар ыштымыж нэргэн „У Илыш“ журналыш Григорьев дэч йодышт возэн колтышо лийэш гын, пэш йёра ыльэ.

Моло вэрэат тыгэ амал мушо уло гын „У Илышыш“ возыза.

Редакция гыч:

Григорьевлан Мариобластьать полша гын, пэш кэлша ыльэ.

Полшымо лийэш гын, тудо пашажымат сайынрак ыштэн кэтэш.

А. Э.

У И Л Ы Ш.

(Мари ұдырамаш илыш гыч).

30 ий мартэ Овдачи илэн, ындэ ижэ айдэм лийн, „мый ўдрамаш улам“ вэлэ манэш..

Эшку кугуза йал воктэн погынымашкэ ўжын коштэш. Тёрзам пэралдэн, вычкыж йўк дэнэ:

— Эй, мари шамыч, погынымашкэ, мийза—манын кычкырэн кайа.

Вуйлатышэ шўда гынат:—„Ончо, шонго вуй, ўдрамаш влакымат кычкыраш ит мондо, чыланат толышт“ манэш гынат, Эшку кугуза—„йёра“ манын пэлэштэн, урэмыш лэкмэкэ

монда вэлэ. Йужо кунам ышкэ вуйжо дэнэ:

— Вучо тэвэ, ўдрамашымат поктэм. Кунам огыл! Погынымаш-ўдрамаш паша огыл—манын ойлэн кайа.

Овдачи пёрт дэкэ шуэш гын лұмын пёрйэгмытым ўжэш. Овдачи талэ ўдрамаш: „Мэмнам молан от ўж“ манын йодэш. Тудо ик погынымашымат ок кодо, мийа да, шыпак колышт шога... Ик кана чытэн кэтын огыл „Шуко умша-

дам карэда гынат, пайдажэ укэ“, манын колтэн.

— Ватэ шамыч паша огыл! Шып шого!—кычкыралмы дэн тудым чактарынэшт улмаш.

— Ватэ ом ул. Мый ўдрамаш, тэндан гайак айдэмэ улам, манын Овдачи каласэн.

— Хо-хо-хо! Ўдрамаш - айдэм! Ончо, ўдрамаш айдэм!—Маримыт воштылыыч.

Тит дэч вара чыланат Овдачим „ўдрамаш айдэм“ манаш тўғалыыч. Тугэ гынат Овдачи ок ойгро, погынымашкэ эрэ коштэш, альэ мийа да, иктаж мом да, ойла.

Мари влак Овдачим воштылыт, ышкэ тудын ой сэмын ыштатак.

Ик кана, тэлэ йўштө годым йал гоч вэс йалысэ, шужышо йочамытым олаш нағгайат улмаш. Йоча шамычын вургэм укэ, пэш кылмэныт. Лач погынымаш ыльэ. Вуйла-тышэ ончык лэктыда:

— „Йочамытым чикташ кўлэш, укэ гын, кылмэн колат“ маньэ.

Мари влак вуйыштым удырэн, йўк пудэ, ёрын шогат.

Овдачи ончык лэктэ да, мари шамычым вурсаш тўғальэ:

— Намыстымэ тўшка. Иочамыт кылмэн кайат, тэ нуным огыда чаманэ. Кө укэ гын, нуным чамана?—Шылталыш, шылталышат; вуй гычшо кугу, шокшо шовычым рудэн, изи ўдырым вўдыл шындыш. Тидым ужын, мари влакат, кө мом кэтмыжым кондэн, йочамытым чиктэн колдышт.

Талэ Овдачилан вэс погынымаштэ вожылаш вэрэштэ.

— Овдачи пэш ушан лийын аман, тугэ гын, кыдшым пыштыжэ-маньыч. Овдачи возаш ок мо-

што улмаш, салдан йўк пудэ погыномаш гыч лэктын вигак тунык тышо ўдыр дэк лэктын кайыш. Тут дэч вара йатыр погыномаш мийэн огыл, кас йэда туныктышо ўдыр дэк шыпак коштын. Кум тылчэ эртымэкэ ижэ Овдачи погыномаш мийэн. Тудым ужын, „Э-э, ўдрамаш толын“, манын, воштылаш тўғалыч, адак „кыдым пыштыктышаш“ маньыч.

Овдачийат мари влакым шэҗын ончык лэктэ, ўстэл дэкэ мийэн, кагазым ончыкыжо пыштыш, возаш тўғальэ.

— Ончо, ончо, чынак воза!

— Кай, кўлэш огыл.

— Ончо!

— Ай, ўдрамаш, ай, Овдачи кэ-тэш улмаш.—Ёрын маримыт ойлат.

Шукат лийн огыл, Овдачи ватэ шамычым иктыш чумырэн, йалыштэ ўдрамаш пёлкам почын, у илышым ышташ тўғальэ.

Пайрэн кэчын ўдрамашмыт пёрт тич погынэныт. Пэш мутланат.

— Чынак у сэмын илаш тўғалын улына ужат. Мари шамыч ўгышэштын улыт, ватэ кырымэ тугак ок шокто.

— Мыйынат узо комбэм, сыра гын, тёштылэш вэлэ ыльэ. Ындэ укэ-шып лийэ.

— Ожныжэ ышкэат уштымо улына ыльэ ала мо...

— Ушдымо улдэ мо... Ындэ пёрйэнг шамыч дэч лўдман огыл. Тэвэ Пётырын ватыжэ ок лўд: ойырлэн кайэн да, ачаж дэнэ ила.—Мом ыштэт? „Пётыр агутан вэлэ тёштылэш, ёрдыж луэдым тодыштам—манын магра. Ватыжэ „логалат гын, ик канат ом мий“ вэлэ манэш.

— Молан лўдаш? Сита—пёрвэй

мэмнан йатыр орландарэн улыт. Вэт мэмнам айдэмланат огыт шотло ыльэ, „кужу ўп“ манын мыскылат ыльэ.

— Ындэ „кужу ўп“ манаш огыт мошт. Совэт власть лиймэкэ, ўдрамашат айдэм шотыш пурэн. Альэ йужо вэрэн Совэтыштэ ўдрамаш вуйлата...

— Ала?

— Чын. Тэвэ шукэрдэ огыл Майра коммунист нэргэн Овдачи казэтыштэ лудо.

— Ондалэн возэныт дыр...

— Молан ондалат? Мэмнан Овдачидэ Майра коммунист гайак огыл мо?..

Тыгэ ўдрамаш влак йатыр мутланэн шынчышт. Колыда, кузэ нуно мутланаш тўнальыч? Овдачин пашажэ сай кайа, ужат.

Касдэнэ ўдрамаш пўлкан погынымаш лийэ. Ўдыр, ватэ-влак тич погынэн улыт. Овдачи ўстэл коклаштэ вуйлатэн шынча.

— „Йолташ-шамыч!“ Чыланат шып лийч.

— Тачэ кугу паша нэргэн кагашышашна уло. Олаштэ павышкалан туныктымо курс почылдэш—манмэ увэр тольо. Мыланат тидэ курсыш ик ўдрамашым колташ лийэш. Вара кў иктаже мом ойла?

— Могай тугай курс?—Мыньар тўнэмаш кўлэш?

— Павышкалан туныклат, кум тылчэ гына тўнэмаш кўлэш.

Тачана талэ ўдрамаш, ойлашат пэш кэтэш, кынбыл шогальэ да:— Мом тушто шуко мутланаш? Сидэр куван „павышка“, лўмжў вэлэ, тудо нимомат ок палэ да, ватэ-шамычым локтылэш вэлэ, альэ йужыжо вэс тўньашкэ кайэн. Ышкэнан тэп-

тэр укэ: азам йўштыштў, лавраштэ ыштэна да, вара чэрлэ коштына. Мланна тўнэмшэ павышка кўлэшак. Вара тынар орланэн аза ышташ огына тўнал йльэ.

— Тугэ гын, ик йэным колдэна.

— Колдышаш, колдышаш!

— Кўм вара колдэна?

— Овдачи, тый ышкэак кайэт, молым кўм колтэт?

— Кайэм ыльэ да, ўдрамаш пўлкаш кўм кодаш?

— Укэ: Овдачийм колдаш ок кэлшэ, тут дэч посна мэ тыштэ йомына.

— Овдачи дэч молат кнагачэ ватэ шамыч улыт: Кычыри, Огави, Тачана.

— Тачанам колдышаш!

— Тачана тыйак кай!

— Мый кайэм да... Мўнгышты мый дэчэм посна кузэ? Кў йэшым пукша-йўкта? моло сурт пашам виктара?

Чынак кузэ, сурт пашам кудалтэн кодэт?

Иолдаш шамыч!—Овдачин йўк шоктыш.—Айста Тачанам сурт кокла пашажым чэрэт дэнэ виктараш тўналына: тачэ мый, эрла Кычыри, вэс кэчын, вэсэ...

Ай Овдачи! Ушат писэ!

— Тугэ гын, Тачана кайэт?

— Кузэ ок кай? Сурт пашажым огына кудалтэ вэт..

Тачана мўнгышкыжо мийэн.

— Кугыза! Мый вашкэ олаш, павышкалан тўнэмаш кайэм!

Мэтри, Тачанан марийжэ, нымолан ўрын, йўк пудэ шогыш.

— Мом манат?

— Олаш павышкалан тўнэмаш кайэм, манам...

— Ұдрамаш пөлкашкэт мийшыч, ужат?..

— Мийэнамыс. Тушто тыгай пунчалым луктыч!

Мэтри эрдыжым гына кырэн шога.

— Товатат, ватэ шамычын ушышт кайэн!

— Уш кайэн огыл. У илышым ыштынэна...

— У илышым! Альэ тошто сэмынжэ илэн огыда мошто да. Овдачийак тэндам тынарыш шуктыш. Кўлдымаш ўдрамаш. Вара... Чынак мо кайэт?

— Кайдэ мо?

— Мыйжэ ышкэдак кузэ илэм? Икшывэтым кё пукша—йўкта? Сурт пашам кё виктара?

— Ұдрамаш влак чэрэт дэнэ виктараш сёрышт.

— Чэрэт дэнэ! Ийа-шамыч. Мый талнэт тэвэ чэрэтым пуэм!

— Логал! Тачак ойырлэн кайэм! Тачана маньэ да, Мэтри йўк пудэ, омсам „кроп“ тўкылэн, тўгё лэктэ. Лач сёсна йол йумакежэ вэрэштын. Шыдыж дэнэ соснам чумал колтыш шууш.

Арња мучко ўдрамаш пөлкам вурсэн кошто гынат, кэчын ватыж дэнэ каргашыш гынат, Тачанам кучэн ыш кэрт, Тачана олаш кайыш.

Мари влак Мэтрим воштылыт: „Тачэ кёлан чэрэт?“ манын йодыт. Тачанан марийжэ „Итат ойло, ийа шамыч улыт“ вэлэ манэш.

Сидэр куват ўдрамашмытлан пэш сырэн, шўвэдэн—шўвэдэн вурса: „Азырин тўшка! Тўнэмшэ лийнэшт ужат? Шонго шамыч дэч ушан лийнэшт: чэрэт дэнэ Тачанан мариж дэкэ малаш коштыт.

Удрамашмыт воштылыт вэлэ.

Школ портыштё пирэ вўта гайэ, йўштё. Тёрза кўргай кылмэн шынчын. Туныктышо ўдыр кугу, шўкшў ужгам чийэн, школ пёртыштё коштэда. Йочамытат пэш кылмэныт: Кыдышт комбо йол гайэ лийн, возкалаш точат.

Туныктышо ўдыр Совэтышкат пу йодаш мийэн, мари влакымат сёрбалэн нигэат польшым ок пу. Тачэ адак, йочамыт колтымэкэ вуйлатышэ дэк кайыш.

— Мый ындэ школым пэтрэм. Тыгай йўштышто туныкташ ок лий: йочамыт чылан чэрланэн пытат.

Вуйлатышэ кагазым шуэн колтышат—Вара ышкэ мо пу руаш кайаш? Школ дэч поснат мыйын йатыр паша уло—манын содор пэлэштыш.

— Улам пу?

— Шўдо кана пуэнам. Огыт кай гын, мом ыштэм? Ужат вэт имныштын лужо дэнэ коваштэ вэлэ кодын...

Маримыт огыт полшо гын, ала ўдрамаш влак польшым пуат манын, туныктышо ўдыр Овдачи дэкэ кайыш.

Школым пэтрыман огыл, кас тэнэ тол, погынымашым ыштэна, кагашэн ончэна—Овдачи маньэ.

Кастэнэ ўдрамашмытлан адак школ нэргэн ойлыш.

— Шынчэна, шынчэна, йоча—шамыч йўштё манын ойлат.

— Вара кузэ: школым пэтрэна, альэ пуум пуэна—йодо Овдачи.

— Пэтраш ок йёрё, пуум кычалаш кўлэш. Ышкэжат омарта гайэ улына, кэч икшувына тўнэмышт. Тэлым йўштё, кэнэжын паша уло,

кунам вара туныктыман?—манын ўдрамаш шамыч лўшкат.

— Эрла школыш коштшо йоча влак пуум намийшт—маньэ Огави.

— Тугэ шотэш ок тол, йўжын ышканыштат пу укэ. Эрла лучо изи тэр дэнэ лэктын, йал мучко ышкэ пуум погэна—Кычыри маньэ.

Овдачилан Огавин ойжат, Кычирин кағашыжат кэлшыш.

— Тыгэ пэш шуко огына пого. Айста, лучо ышкэ пу руаш чодраш кайэна, манын Овдачи йэшарен ойлыш.

— Кузэ?

— Погынэн кайэна да, руэна. Пўрийн шамыч имньым огыт пуын, изи тэр дэнат кондэна, чодра мўндыр огыл,

Эр дэнэ воштыл—воштыл кок тэр пуум погышт вэт.

Эрлашын чодра гыч вич кугу тэрым кондышт.

Йўдым, малаш вочмо годым, Кычирин марижэ воштылалын „нойэнат дыр“ манын йодо. Кычырийат—„нойэм ылы гын, эрла адак кайаш ом шоно ыльэ—вэлэманьэ.

— Ушэт кайыш гын вэлэ. Тачат кочдэ, эрлат кочдэ шынчыктынэт ужат?

— Тэк шынчыда.

— Укэ, тыгэ ок йўрө. Эрла коч каш шолдо, мый ышкэ чодраш кайэм...

Огавин маримат шонго кугуза пэш воштылэш.

— Эй, Иыван.

— Мом, ачи.

— Мэлна руаш лугаш жап шуун вэт. Огави чодраш мийэн нойэн, луго содор!

— Ит воштыл!

— Ом воштылыс. Ўдрамаш пўр-

йэв пашам ышта гын, пўрийэнглан ўдрамаш пашам ыштыман...

Иыванлан вожылмаш:—Эрла ышкэ чодраш кайэ — манын пэлэштыш.

* * *

Илэн-илэн Мэтрин Тачанам ужмыжо шуун.—Азрин ўдрамаш! Олаш кайэн возын да, нымогай увэрымат ок пу. Кузэ ила, ужаш мийэн толшаш... Тачана дэкэ каймэ нэргэн Овдачилан каласыш... Тидым колын моло ўдрамашытат Тачаналан пўлакым Мэтри дэкэ нангайашыжэ на мийэн улыт—чыла нангайэ, олаштэ киндэ укэ, шагалпуат вэт.

Олаштэ Мэтри пыкшэ Тачанам кычал муун. Тачана кугу, ош полатыштэ илэн. Илымэ пўлэмжэ волгыдо-йытыра; кўвар ўмбалан йаклэшт вазат, йылгыжэш вэлэ, пырдыш воктэн ош шовыч дэнэ лэвэдмэ кўртньо малым вэр шамыч шогат. Мэтри пурэн да, умшам карэн шогальэ—тыгай йытыра, волгыдо пўртым тудо, альэужын огыл улмаш.

Исак лийим мэкэ Тачана тольода, Кас маркэ коктын мутланэн шынчышт. Ойырлымо дэч ончыч Тачана Овдачи дэкэ кагазым возэн пууш, вара марижым шупшалэ да, ужатэн колтыш.

Мўнгыш пўртылмө годым Мэтри корно мучко ватыжэ нэргэн шонэн ёльо.—Он чо, йўршын вэс лийн. Тўсыжат, капжат сайэмыла койэш. Срат. Вашкэ тўнэмшэ павышка лиэш, манын шонкалэн, ышкэ сэмынжэ воштыл толэш. Тугэ гынат, Мэтрилан чон сэмын огыл. Тачана дэнэ йыгырэ малаш шонэн толын ыльэ, ыш лий—садлан кугу-

рак шўлалдэн Мэтри имныжым покта.

— Чынак, илыш у шот дэнэ кайа ала мо? Кийамат, ўдрамаш шамыч кэтыт аман...

* * *

Ындэ Тачана тўнэм пытарэн, павышка лийн тольо. Овдачиат мөнгыштө малэн кийэн огыл—чыла ўдрамаш шамычым кнагалан туныктэн.

Арныа гыч ик мари Тачанам ўжаш тольо.—Ватэм аза ышташ тарванэн, мийэт мо?—маньэ.

Тачана сөдор тарваныш, кок мари ватэ шамычым пэлэнжэ полшашлан наггайыш.

Мўшкыран ватэ малым вэрыштэ эгрэн вэлэ кийа. Йыржэ ужга, мыжэр; лавра ыштыр кийат. Тачана лавра ыштырым кўвар ўмбакак налын пыштыш, „Эркын умбакрак наггайза, укэ гын, пурак тарвана“ маньэ... Вара мўшкыран ватын шэм тувыржым кудашэ, йолжым рудыш, лэвэ вўт дэнэ капшым мушкын, йытыра вургэмым чиктыш. Мўшкыран ватэлан йытыраштэ куштылгын чучо, адак Тачанан эркын кучылтмыжат пэш кэлшыш.

Эрдэнэ у изи йёв тўнбаштэ улмыжым таза йўк дэнэ палдарыктыш.

Сидэр кува колында, ужаш мийдэ ыш чытэ. Тачана ош вургэм дэнэ (эмлымэ вэрыштэ могайым чийат, ужын улыда дыр), шовын дэнэ, лэвэ вўдэш азам мушкэш ыльэ. Чыла йытыра, арун кучылтмыжо Сидэр кувалан кэлшэн огыл. Шогыш-шогышат йўк пудэ лэктын кайыш. Шыдыж дэнэ, ўжаш мийат гынат, павышкалан ок кай ыльэ—Тачанан дэкэ кайза, тудо йыты-

ра—манын сырэн пэлэшта—ыльэ. Варажэ ўжаш миймыштымат чарнэн улыт.

* * *

Йара кэчын Макар кува ўдыржым вўрсэн-вурсэн ўдрамаш пөлкаш вўдэн наггайа. Майук вожылын, кок китшэ дэнэ шўргыжым кучэн, ўлык ончэн кайа.

Ўдрамаш пөлкаштэ Овдачи дэкэ мийэн: „Мом ындэ ўдырэм дэнэ ыштэм, азыринэшыжэ локтылын—манын Майук оварлышэ мўшкырым ончыктыш.

Овдачи йодышташ тўнальэ—Кө!

— От шынчэ. Эчук.

— Эчук локтылын гын, ышкэак налэш.

— Кунам ок нал! Воштылэш вэлэ: ала мый, ала вэсэ, мый ом палэ вэлэ шайтанэшыжэ муын манэш... Мэ ышкэжат шукын улына... Ындэ адак ик логар ушна... Кө пукшаш тўналэш... Адак мўшкыран ўдырым ик качат ок нал...

— Йора, кокай, мэ тидэ пашам вара погынымаштэ тёрлатэна.

* * *

Эчук коңга ўмбалнэ тамакам шупшын, йомак колдэн кийа:—Тэний салтакыштэ илаш лийэш. Киндым кок крэнгам пуат, шыл шўр, пучымыш—мынбар кэатат коч, кас дэнэ ола воктэн вэлэ коштэдэт... Кэнэта торзам пэралтышт:

— Эй, Эчук, улат мо?

— Улам!

— Улат гыт, ўдрамаш пөлкаш мийашэт возэш.

— Ўдрамаш пөлкаш? Мо мый ватэ шамычым ужын ом ул мо?

— Кө шынча, ала ужын от ул? Тэвэ кагаз уло...

Чынак пэчэтан кагазым, Эчук-лан пууш.

— Кайдэ ок лий, кагаз толын...

Эчук миймашэш ўдрамаш влак йатыр погынэныт. Эчукым пурымэкыжэ вигак устэл коклаш пуртэн шындышт. Ватэ-шамыч Майукым ончык шўкэн луктыч. Эчукат Майукым ужыда молан ўжын кондымыштым умылыш.

— Тыйын винамат дэнэ мо Майук тыгайэ лийн?—манын Овдачи йодо.

Эчук вуйжым удыральэ да, эркын—„мыйын дэнэ дыр“ маньэ.

— Тугэ гын, Майукым ышкэ дэкэт нал.

Тидэ ойлан Эчук сырыш: От уж, кужу ўп шамыч альэ тудым пўтыр-калат. Чотырак, кугу йўк дэнэ:

— Көм шонэм, тудым налам, иктат малнэм шўдэн ок кэрт.

Ала мый ўдырым йөршын*ом нал? Сўан ыштыдэ илэм. Тэ тидым шынчэда?—манын йодо.

— Ўдырым налат мо, огыт молэмнан паша укэ-ваштарэш Овдачи пэлэштыш.—Мауик азам ышта гын талнэт пукшаш вэрэштэш, азан ачажэ улат вэт. Сўанжым ала ыштынэтат, кө шынча? Шынчэн шого: тит дэч вара моло ўдыр шамыч тый дэнэт мутланаш огыт тўгал...

— Мо, мый пирэ ом ул, айдэм улам—манын Эчук ёрын пэлэштыш.

— Майук айдэм огыл мо? Паша ышташ мошта...

Эчук йатыр шонэн шолгыш. Чынак, Майук таза, чэвэр ўдыр. Сандэнэ Эчук салтак гыч толын да, эрэ Майук дэнэ вэлэ кутурэн, Зайук вэлэ чонэшыжэ пижын ул-

маш. Вара эркин-эркин мондэн, иўкшэн... Кызытат Майук мотор ўдыр, мўшкыржо вэлэ кугэмын... Вара Майук дэкэ мийш-Мый винамат улам, мыйак тыйым налам-манын шупшалэ да, вўдэн наггайыш.

Овдачин эрэ паша уло: иктым пытара, вэсым муэш. Кызытат ўдрамаш погынымаштэ у пашам мун, ышкэ шонымыжым ойла:

— Ўдрамаш йолташ шамыч! Ындэ мланнат совэтышкэ ышкэнан кокла гыч ўдрамашым ойрэн шындаш кўлэш. Эрэ пўрийэн шамычлан вэлэ огыл, мланнат совет пашаш пижаш кўлэш. Мэат паша ышташ моштэна.

Ўдрамашмытлан Овдачийн ойкэлшыш.

Совэтыш ойрымо годым ныл ўдрамашым ойрэн шындышт: Овдачи вуйлатышын йолташлан вэрэштэ, Тачана-тазалык ончymo пашаш, Кычыри-туныктымo пашаш, Огавимландэ пашаш логалыч.

Нинэ у гыч ойрымо ўдрамашмыт пашам сайын колтышт. Арньа йэда ўдрамаш погынымаштэ ышкэ пашашт нэргэн умылтарылыныт, канашым йодыныт. Кэч могай пашамат ўдрамаш пөлка дэч вара, ижэ совэтыштэ ончат улмаш.

Вэс йал гыч ўдрамашмыт Овдачи ужаш лўмын толаш тўгалыч. Нунылан Овдачин ўстэл коклаштэ возэн шынчымыжэ, калык дэнэ мутланымыжэ пэш кэлшэн. Овдачи пашам писын ышта, вуйлатышэ тамака шупшын, кўлэш огылым мутланэн, жапым эртара, Овдачи тидэ жапыштэ ныл-вич йэнглан пашам виктарэнат колда. Садлан Ов-

дачим пöрийэн шамычат пагалаш тўналыыч.

Жап эрта, паша эрэ ушна. Совэтыштэ шогышо ўдрамашмыт вуйлатышэ дэнэ пэш кугу паша нэргэн мутланат:

— Умбакыжэ, тыгэ илаш ок лий. Аракалан мыньар киндым пытарат. Адак мари йўэш гын, ватыжлан логалэш. Тэвэ Ондрий ватыжын вуйым шэлын, Микальэ Ойсандран нэрым шалалтэн, садлан арака шолтымым чараш кўлэш.

Вуйлатышэ колышт нальэ да:— Аракан пайдажэ укэ, тудым раш шынчэм. Куш чыла пашаш шуат: ала Совэт паша ышташ, ала арака шолтышым кучаш... чылт öрат.

— От öр. Ышкэ йўашыжэ талэ улат, садлан тугэ ойлэт.

— Тэвэ киш шамыч пижын ул-ыт. Мыланэм аракат пэш кўлэш. пунчалым лукса, мый кидэм пыштэм...

Путыракшэ Овдачи арака шолтымым пытарынэжэ. Арньа мучко, ала иктаж поро кағашым муаманын казэтым лудын шынчыш. Чынак, кузэ аракам йöршэш пытараш? Руашым кышкалын, атэ-ўзгарым шалалтэн, кўрыштын, пайда укэ. Атэ ўзгарым уэш налаш лийэш. Штрапым тўлыктэнат толык укэ: шэргын вэлэ ужалаш тўналыт. Ала казаматыш пэтрэн пайда лийэш? Укэ-мөңгыштö кодшыжо шолташ тўналәшак. Аракам пытараш ок лийла Овдачилан чучэш. Тугэ гынат, тудын писэ ушыжо й öным муун...

Рушарньан ўдрамаш погынымаш. Эн ончыч Кычыри калык туныктымо паша нэргэн ойлыш:— Йужо ал лыштэ Совэт шамыч малэн кий-

мэ дэнэ школылан пу йамдылымэ огыл. Пу укэ да, тушто туныктымым чарнат. Шарнэда дыр-кузэ мэ толашышна? Тугэак моло йалыштат ышташ кўлэш, эн ончыч ўдрамаш влакым тарватыман. Мый шонымаштэ йал йэда кок ўдрамашым колтэна гын, тидэ пашам виктарэна шонэм.

— Виктарэна. Мэ Ольбана дэнэ Куэрльа солаш кайэна...

— Мэ Пўнчэр солаш...

— Мэ Шопкэрльа йалыш.

— Адак тўнэмшэ йочамытын вургэм укэ. Йўштö годым нунылан пэш йöсö. Йочалан полшымо арньам ышташ вэрэштэш. Кö мом пуа, волость мучко погэна, спектакльым мойн шындэна.

Вара салтак ватэ шамычлан урлыкаш пуэдымэ нэргэн Огави умылтарыш.

Удрамашмыт ышкэак пакча нэргэн ойым луктыч. Йыраг саскам ончэн огына мошто, тўнэмаш кўлэш-маньыч. Садлан кöра—Огавилан олагыч мастарым кондаш шўдышт.

— Ындэ мый ойлэм—маньэ Овдачи. Чылан шып лийыч.

Арньа годым, мый арака пытарышаш нэргэн эрэ шонэн коштым. Тидэ кўлтымаш аракам пытараш пэш йöсö. Чыланат ик ойденэ лийн, чот пижына гын, пытарэн кэртына... Вэт суртышто пöрийэн пашам ышта гын, ўдрамашат йара ок шынчэ. Коктынат пашам ыштат гын, коктынат оза улыт. Тугэ гын, марижэ ватыж дэч йодтэ ик кумырымат налын ок кэрт. Йодтэ, налэш гын, тудо шолыштымо дэнэ иктак лийш. Матрана, вара тыйын марийэт Маска Йыван

дэкэ кайа гын окса налмыжым каласа?

— Каласа! Ик кэчэ пэш чот каласыш; тачат пылыш коршта...

— Тэвэ ужыда! Кугу логарышт дэнэ нуно шуко оксам пытарат. Садлан мый шонымаштэ сутыш пуаш кўлэш.

— Сутшо вара мом ышта?

— Пўрйэн шамыч оксам налыт гын, шолыштмо дэнэ иктак лийэш-манын улына ыльэ вэт. Тугэ гын, арака ужалшэ шамыч шолыштмо ўзгар шылтышэ дэнэ иктак улыт. Сут тугай ўзгарым мўнгю пуа. Садлан арака шолтышо шамычым сутыш пуаш кўлэш.

Чыланат умлышт. Куанэныт...

Вэс погынымаштэ Тачана вэс осал нэргэн ойым лукто.

— Тэвэ кугэчэ эртэн, качэ шамыч сўан ышташ тўналыт. Ырвэзырак коклаштэ локтылалтшэ, осал чэран качэ мари шагалрак, кў сарыш мойн мийэн қоштын гын, нуно чыланат ала мо осал чэран улыт. Тыгай качылан ўдыр кайат ышкэнжым. Йўршын локтылэш... Осал чэрдэнэ нэрат йомэш, айдэм пыта... Кызытат мэмнан йалыштэ нэрдымэ йэн улыт.

Умбақыжэ утыр шарла. Садлан-тидэ чэр дэнэ кучэдалаш кўлэш. Качэ мари ўдырым налнэжэ гын, „садыжэ“ ок коршто манын, доктыр дэч кагазым кондыжо. Кагаз укэ гын, сўан ышташ окли, Совэтыштэ огыт возо, адак ўдырат ыжнэ кай. Моло сэмын тидэ чэр дэнэ кучэдалаш ок лий... Тидыжэ тугэда, вэт йўжо качэ мари ўдырым ок нал гын, ватэ шамыч дэкэ коштын эртара. Мом ыштэт? Мэмнан ўдрамаш коклаштат пушкыдо чо-

нан улыт. Нунылан пэш шэкланаш кўлэш. Укэ гын, вашкэ осал чэрымат вэрэштыт. Мланна чэрлэ пўрйэн шамычым шынчэн шогаш кўлэш. Кў осал чэраным пала гын, ўдрамаш пўлкаш каласыжэ. Тыштэ нунын лўмыштым пырдышэш возэн шындат, вара чыла ўдрамаш шамыч ужын, шинчэн шогаш тўналыт. Палэн налмэкэ тугай качэ мари дэнэ ик ўдрамашат шўрағыш-таш ок тўнал.

— Ай, Тачанат, кэтэш!..

* * *

Кугэчэ ваштарэш арака шолтышым судитлаш сут толын. 30 ўдрамаш Овдачийн ой дэнэ сутыш кагазым пуэныт. Сут Овдачийн ой сэмынак ыштыш. Адак ситартышлан шўртньо шот дэнэ штрапым пыжыктэн шындыш. Огыт тўлө гын, погыштым ужалыман-маньыч.

Маска Йыван сут гыч путырак чот сырэн лэктэ, ўдрамаш пўлкам пэш чот вурса:

— Кабарэн кэртдымэ тўшка! Шырт-шамыч! Чытыза! Кок пачаш шэргын ужалаш тўналам, ышкэмыным мўнгю савырэм, манэш.

Мом савырэт?..

Эрлашын урэмыштэ пазар вэлэ. Ўдрамаш влак имньым, ушқалым, шорыкым вўдэн нангайат. Йужыжо атэ ўзгарым нумалыт.

— Кужэч нангайэда?

— Арака шолтышо шамыч дэч. Штрапым огыт тўлө да, сут луктын.

* * *

Кугэчэ шуун. Маримыт ик вэрэ вэс вэрэ арака кычал курыжталыт.

— Йыван, ик чаркам кэч ужалэ. Пайрэмлан кўра...

— Пайрэмлан көра... Маска Иыван сырэн онара.

— Йумо гайэ лий, пу... оксамат кондэнам.

— Тланда кэч мынбар ужалэ, сутыш вэлэ пуэда.

— Мэ мо? Ватэ шамыч...

— Ватэ-шамыч! Тачэ тланэт ужалэ, ватэт эрла адак сутыш пуа. Ындэ уш пурэн. Укэ гын, вольык дэч поснат кодат.

Попынат пашажэ шөрын кайыш. Кугэчэ годым, адак сұан дэнэ кугу кұсэнжым тэмынэжэ ыльэ. Ыш лий. Пөрийэнг шамыч вэлэ огыл, ватэ шамычат йумылан ұшаныдымэ лийн пытэн улыт. Тугакат сай илэна— вэлэ маныт.

Сұанат укэ. Мо лийын пытэн улыт?

Урэм воктэн кайшыжла, поп вакш оза Тымапиым ваш лийнат, йодэш:

— Вашкэ мо эргычлан ұдырым налат?..

— Мом вашкэ налат? Ик ұдырат ок тол—доктыр дэч кагаз нунылан кұлэш лийн.

— Могай кагаз?

— Ойлашат ёрат вэлэ... „Садыжэ“ чэрлэ, альэ чэрлэ огыл доктыр дэч кагаз кұлэш. Мыйын эр-

гымлан могай ушдымо доктыр кагазым пуа...

— Эй, илышат толын шу. Тұнья йомэш“—манын поп коштэш.

Ўдрамаш влак воштылыт вэлэ.

* * *

Эчук Майук дэнэ пэш сай илат. Нуно сұаным ыштэн огыт ул-поп дэкэ мийэн огыт ул, Совэтыштэ возалтын улыт да, илат. Майук эргэ азам ыштэн. Поп дэкэ тыныш пурташ намийдэ „Совэт“ манын лұмым пуэныт... Эчук урэмыш лэктын, тёрза йумалнэ, шошым шокшо кэчыштэ ырыктэн, тамакам шупшын шынча.

— Куш кайэт, Стапан? эртэн кайшым ужыда, кычкыральэ.

— Олашкэ.

— Могай паша дэнэ?

— Могай паша?.. Доктыр дэкэ кагазлан кайэм. Кагаз дэч посна Настаси марлан ок тол. Сұан ыштыдэжат ок лий-йэш кұлэш.

— Ха-ха-ха!—Эчук воштылэш.— Ончо кужу ұп шамычэт мом ыштылыт. Кэтыт улмаш.

— Мом ыштылыт? У илышым ыштат—тёрза гыч Майук пэлэштыш.

П. Карпов.

Шурно кочшо шудо шырчык (саранча) нэргэн.

Крэсаньык лан пашам, тунэмме почэш ышташ кұлэш манмаштэ, шолдра, шудо-шырчык (саранча) нэргэн изиш ынлэн коштым. Тэ-

ий кэнэжым мэмнан мари кундэмыштат нуно ылыыч, йатыр шурным пытарышт, садлан ытаршаш нэргэн шинчэн шогаш кұлэш.

Саранчам пытараш тэвэ тыгэ лийэш. Имнэ шурым погэн (оным дэч посна) кошгаш күлэш, вара түржын шалаташ күлэш. Ик қрэнга наргұмыжым (мышьяк) налын кок вэдра вүдэш, шинчал сэмын шулыктараш күлэш. (Шокшо вүдэш сайрак шула). Садэ вүдэш, туржмо имнэ шурым нөртэн луктат, вара ночкинэгак ана мучко үдэн коштат. Ик аналан (дэсятна) кок пут шурым ұдаш күлэш. Тидэ нөртымө шурым, саранча шурны дэч сай йөратэн кочкэш. Имнэ шур олмэш пильа ложашат йөра. Тыгай кочкишым кочмо мөнгө, пэл сутка гыч саранча колашат тунгалэш. Иктаж кок-кум сутка гыч пасу мучко колэн пытат.

Тидэ кочкишым ойар, кукшо кэчэ годым ұдаш күлэш. Тунам вара, пуштын кэтмэ куатшэ лу кэчэ мартэ сита. Иўран годым ночки кэчыштэ үдэт гын, наргұмыж куатшим йўр мушкын кайа, вүдыжгэш куатшэ шөрла.

Тыгай кочкишым ыштымэ годым, пэш эскэрэн ышташ күлэш: атэ ұзгарым, шкэ кыдэтым сай мушкаш күлэш. Волькым мойын, изи икшывым чак ида намийэ. Нулал колдат гын сай огыл. Наргұмыж налаш шэргэ огыл. Аптьэка манмэ эмла кэвытыштэ налаш күлэш. Ужалэн коштшо сатучо дэч налда гын, тудо ондала, сай наргұмыжым огэш пу.

К о л ь а н э р г э н .

Мэман дэнэ колья, кома-колья пэш шуко. Мэ нуно нэргэн шонымашнат укэ, нимо ыштымашнат укэ. Шонэт гын, нуно кресаньыклан пэш кугу зийаным ыштат, Талукуштэ 4—5 колья 120—125 пут киндым кочкэш. Сатлан, нинэ кольямыт нэргэн шинчэн шогаш күлэш. Эн шукужо нуно вакш дэнэ илат. Вара кузэ пытарман, мом ыштыман? Пырысым тунарашнэн от кэт, кома колья гай шолдыражым тудо пытарэнат огэш кэт, шкэ лүдэш, Тутлан мый пэш йөнэн арвэрым ольэн пунэм.

1919—20 ий коклаштэ, пэш шуко калык тиф манмэ чэр дэнэ колышт. Тылай, тиф манмэ чэр, мланна вэлэ огыл, кольаланат улмаш. Тэвэ. садэ тифын чэрын-микроб

манмым погэн, сайын пукшэн түлыжтарэн йандау атэш пэтырэн ужалат кызыт, Аптьэкыштэ налаш лийэш. Ик йандау атэ чэрым налат, 5 пэлыштоп вүд дэнэ йешарэт, вара тудо вүдэш руашым лугэт. Руашым нөштылын тыгыдэ лашкам ыштэт, колья коштмо вэрыш кышкэт. Тидым кочкин колья кола. Колшо колья дэкэ мийэн тазза кольяжат чэрлана, кола. (Колшо кольям илшэ кольямыт кочкыт улмаш, тунам чэрланат).

Пэш сай тыгай тифжэ. Кома-кольялан посна чэр уло, изи кольяалан посна чэр уло. Кома-колья изи кольян лашкам кочкэш гынат чэрланымаш укэ. Изи-кольяжат, кома-кольян кочкэш гын, чэрланымаш укэ. Пырыс мойын йонгылыш

кочкэш гынат тутлан нимоат огэш лий. Пэш сай йат. Тидэ йат мыланна шучкат огыл айдэмылан огэш пиж шэргат огыл, полышыMAT ку-

гун пуа. Эмым түрлө атыдэнат ужалат. Сатлан, могай атым налыда, атэ шот гыч вүд дэнэ йэшараш күлэш, налмэ годым йодса.

УДРТЫШ ЧЭР.

Мэмнан марий калык коклаштэ пэш шуко йың удртыш чэр дэнэ йосланэн илат. Йужышт ышкэ чэрланмыштым огыт умыло да „Иумо мэмнан сулыкна вэрчын тидэ чэрым колтэн“ манын ойлат. Варажым түрло Микол йумолан адак күсотышко кумалаш кошташ тунгалыт. Тиде коштмышт дэнэ ышкаланышт роскотым вэлэ ыштылыт. Тыгэ йоңылыш корно дэн коштмаш ынжэ лийэ манын, мланна удртыш чэрым сайын шинчаш күлэш.

Удртыш могай чэр?

Удртыш-йыңлан пижшэ коваштэ чэр. Тидэ чэр шыгыр, лавран илмаш вэрэштэ лиэш. Адак шуко тыгыдэ ырвэзан, куго йэшан йэш коклаштэ, түрлө мастэрскойшто лиэш. Тудо мogyр лыгыштэмэ дэнэ, адак коваштэ лүвалнэ ужар шинча (лүмэ) лэкмэ дэн тунгалэш. Чэрланышэ йың, чытэн кэртдэ, лыгыштмэ, лүгыштышэ вэржим удраш, йыгаш тунгалэш. Йужо йың чытыдэ ышкэ коваштыжым вүр лэкмэш удырэн пытара. Удырмэ дэн мogyржэ удырмэ палан, вүр коман лиын пыта. Лүгыштмэ, лыгыштмэ, адак ужар шинчан лиймэ вэр шукужым чүчкыдын пүжалтмэ, лавыргалтмэ, вургэм дэн йыгалтмэ вэрлаштэ лиыт: парньа

коклаштэ, кид совыштэ, коваштэ чүчкыдын лукын лиымаштэ, кынэр вуйышто, мүшкыр улыл вэрштэ, эрдэ коклаштэ, моло вэрэат лиыт.

Молан мэ удырена?

Мэмнан коваштышкэ пэш тыгыдэ, шинчалан койдымэ тий шамыч пурат. Нуно, мэмнан мogyрыш логамбөнгэ, коваштын үмбал пачашыжым пурын, коваштэ көргыш пурат. Тунам тидэ вэрштэ коваштэ үмбалнэ ужар тыгыдэ шинча лэктэдат. Коваштэ көргышкэ пурмөнгэ, тидэ тий шамыч, арлангэ гайэ, ышкаланышт корным ыштылаш, күнчаш тунгалыт. Тидэ корнышко ава тийшт муным оптат. Тидэ мунышт гыч 6—7 кэчэ гыч игэ тий лэктэдат. Игэ тийшт адак ышкаланышт ковашге көргыштэ угыч корным ыштылыт, муным оптат. Тыгэ нуно йыр-ваш түрло вэрэ шаланэн пытат. Нунон тыгэ коваштэ көргыштэ коштмышт дэнэ, мogyр пэш лүгышта, луыштымэ йыңлан йүд-кэчэ эркым огэш пу. Утларакшым шокшо төшакыштэ малмэ годым пэш йосо. Чэрланышэ йың чытыдэ уло мogyржым удырэн пытара.

Удрышэ тий нушто адак илат?

Удртышэ тий шамыч эрэ коваштэ көргыштэ гына огыт илэ.

Нуно коваштэ ўмбакаат, тўжвакэ лэктыт. Тыжэчын нуно тўрло вургэмэшкэ, тўшакышкэ логалын, пижыт. Тыжэчын нуно адак таза йыґланат логалын, пижын кэртыт. Тыгэ ик йыґ-гыч вэс йыґышкэ нуно шаланат.

Кузе удртыш чэр-лэч парэмаш?

Йэш коклаштэ иктаж удртыш чэр-дэнэ чэрланэн гын, тунамак доктыр дэк кайаш кўлэш. Укэ гын, тидэ чэр пэш вашкэ кумдыкэш шаланэн кэртэш. Доктыр эмым пуа, тидэ эмдэнэ кузэ ачалшашым каласа. Адак мланна ышкэ капнам ончымо дэч посна, тўрло вургэмыштэ, тўшакыштэ кодшо тий шамычым пуштын пытараш кўл. Укэ гын, таза йыґ коваштышкэ, могыршко пижмэ дэн, мэ угыч удртышо чэр дэн чэрланэн кэртына. Мланна мушкаш лийшаш вургэмым — чиэн коштмо тувыр-йолашим, тўшак дэнэ кўпчыклам, кид-шўрго шовычым, молымат, — пэш сайын ломыж вўд дэнэ конгаштэ шолташ кўлэш. Тыгэ шолтымўггэ, варажым шокшо вўдыштэ шовын дэнэ мушкын колташ кўлэш. Мушкаш лийдымаш вургэмым — ужга, мыжэр, молымат, — шокшо конгаштэ ырыкташ кўлэш. Йэш коклаштэ шуко йыґ чэрланышэ уло гын, чылаштымат ик канаштэ тўрлаташ — лэчытлаш кўлэш. Укэ гын парэмын шушо йыґ ышкэнжым аралаш пэш йўсў чэр пижын, тудо угыч чэрланэн кэртэш.

Кузэ удртыш дэч аралман?

Удртыш чэр ынжэ пиж манын, тыгэ чэрланышэ йыґ дэч кораґын

кошташ кўлэш. кидым кучаш огэш йўро. Нунын дэн пырльа ик тўшакыштэ малашат, тувыр-йолашыштым моло вургэмыштым чиашат, шўрго-кид шовычышт дэн ўшташат огэш йўро. Тылэч посна, ышкэ капым йантар кучаш кўлэш. Кидым чўчкыдын шовын дэнэ мушкаш кўлэш. Кўч йымалнэ лаврам. эрыкташ, чўчкыдын тувыр—йолашим вашталташ, пўртым йантар кучаш, тўшакым чўчкыдын тўго луктын почкаш, кошташ; чўчкыкыдын йўштылаш, тэлым мочаш пураш кўлэш. Мочаштэ тэнгылым, волакым сайын шокшэ вўд дэн мушкаш, выныкымат кажнэ йыґлан посна кучаш кўлэш.

Удртыш чэр дэн вольынат йўслана.

Айдэмэ дэч посна, удртыш чэр дэн вольыкат—имнэ, ушкал, шорыж, сўсна, пий пырыс,—чэрланат.

Тидэ чэр дэн нуно пэш соптыргат. Нунын мэжышт йантар йогэн пытат. Тидэ чэр йужкунам вольык гыч айдэмэланат пижэш. Садлан тыгайэ чэрланышэ вольык дэч шэкланэн кошташ кўлэш. Айдэмэ гайэ, удртыш чэр дэн йўсланымэ дэч посна, вольык шамыч адагат чот пытат, кошкат, варажым тидэ чэр дэн колатат. Садлан, чэрланышэ вольык шамычым айдэмэ гайэ ачалаш, лэчитлаш, доктырлан ончыкташ кўлэш. Тыгайэ чэрланэшэ вольыкым вашкэ таза вольык дэч ойырэн посна шогалташ кўлэш. Вольык ачалмэ нэргэн, вольык доктыр дэч йодман.

И. А.

Сурт коклаштэ.

Шэлшэ атым кузэ ачалман.

Шун атэ кучылтмэ-дэн пэш ва-
шкэ шэлшэ лончан лийэш. Тидэ
шэлшым ачалэн шындаш лийэш.

Тыгэ ачалман: иктаж мунар са-
кыр падрашым атышкэ пышташ
(шэлшанышкэ) атыжым тул ўмба

шындат. Тыштэ сакыр шокшо-дэнэ
йөршын шула. Тидэ шулшо, чыла
шэлшышко пурэн кэртэш, вара
кошка да, шэлшэ лончым йөршы-
нак пэтырэн лэвэдэш. Тыгэ ыш-
тэн ачалмэнтгэ тудо атым таза
атыла кучылдаш лийэш.

Тазалык ончымо.

Могай чэр-дэн утларак калык
колат.

Гэрман война годым шуко калык
кайэн йомын, сусыргэн локтылалт-
шат йатырак лийыч. Тудо дэч вара
бэлый шамыч-дэн крэдалмаштэ
дак моньар калык пудыргыльэ.
Тугэгын калык утларакшэ сар
жапыштэ чот пыта, манын ойл-
аш лийэш мо? — Укэ. Коч мо-
гай кугу война лийжэ, коч кузэ
шуко тунам калык колыжо, тидэ
колымо шинчаш койдымо тушман-
дэн (чэр) пытымэ виса калыкым
пудыртэн ок кэрт. Тугэ гын мо
дэнэ калык шукожо колат?—Ку-
жун мэрчыктаршэ чэр шамыч-дэн:
чахотка-дэн, сифилис-дэн, арака
дэн. Нинэ чэр шамыч кугу война-
лэч шуко калыкым пытарат.

Сар шуэн лийэш вэт, лийэш-
гынат ик жаплан вэлэ, а калас-
калмэ чэр шамыч, чарныдэак ваш-
тарэшна толашат, толашашыжат
иктэ кодтэ ваштарэшак чыланат.
Сарыштэ штык, альэ пуля чыла
салтакланак логалын ок кэрт, ча-
хотка-дэн сифилис ик йынг-лэч, вэс

йынг ўмбак чэрлэ-лэч таза йыг
дэк пижыт.

Чэр-дэн кучэдалмаш сарысэ ту-
шман ваштарэш кучэдлмы - дэч
пачаш нэлэ: сарыштэ тушманым
шынча ора ужат, а чахоткын, йы-
гыжгэ сифилисын, альэ тылэч вэсэ
вашталткалшэ чэр шамычын пи-
жын кэртмыштым ужын кэртат
мо?—Ок лий. Нинэ чэрмытын пи-
жэдылмэ йөнжэ пэш изи вэлэ лий-
ман да, йара шинча-дэн нымо сэ-
мын ужын от кэрт, тудым кугэм-
дышэ йандау вошт вэлэ ужаш
лийэш.

Пижэдылшэ чэр шамыч ко-
клаштэ чотшо чахотка нэмнан
пэлэн вожым колтэн, тудын по-
чэш сифилис кызыт пэш шарлэн
шога. Ола көргө вич (5) колшышто,
йалсэ шым (7) колшышто ик (1)
йынг чахотка-дэн кола. Молан ча-
хотка-дэн тыгэ йатыр калык кола?
Тэвэ молан: Шўльмына годым ти-
дэ чэрын бактэриа манмыжым пу-
рак йөрө көргышкына пуртэна (йўна).

Тугэгын, чахоткалан вуй пумо
ок шугын шўльышаш воздухым

(йу) йантар лийжэ. Кӱргышкына да, кӱргышко вэрэштшэ бак- вэрэштшэ бактэриамытлан тӱль- тэрлам сэгэн кэтэш. Тазан ил- аш эркэ ынжэ лий. Таза лийаш шэ йынгын вӱржо моло чэрын эрэ сай кочкишым кочман. Ту- микробымат куштулгын йомдара, нам йыгын вӱржэ нугудо лийэш пытара, сэнга.

Кумалтыш.

Тэнэйэ август тылызыштэ эртэн кайшла мый ик марий йалшкэ малаш пуршым. Кастэнэ йал калык погынмаш лийэ. Тидэ погынмашкэ кутырмым колшташ мыйат миышым. Погынмашкэ шуко калык погынэн. Мариат, рушат улыт (йалыштыжэ марий дэч моло рушат илат). Погынмаш пытымэкэ газэ-тым лудаш, адак кугыжаныш илыш, моло нэргэн кутраш тӱнгалыч.

Тидэ кутырмашкэ мыйат ушнышым. Шуко кутырмэкэ кӱс-ото нэргэн мут лэктэ.

Руш шамыч кӱсотышко миэн пушэнгым руат, адак моло титакымат ыштылыт.

Садлан марий шамыч руш шамычым пэш вурсаш тӱнгалыч.

Адак рушын чэркыштым, йумо сӱрэтыштым, свьатойштым мыскылаш тӱнгалыч. „Пойан дэнэ поп шамыч, сайын, илшашыштан вэрчын, тидым шонэн луктын улыт, тӱрлӱ пайрамым ыштылыт, калыкым олталэн кумалыктат, оксам ышкэ кӱсэнышкышт погат“ маньыч. Тидэ чыла чын. Марий шамычын руш вэра, чэркэ, йумо сӱрэт, поп-пойан нэргэн тыгэ шонымышт пэш сай. Тыгэ вурсэн, нуно ышкэ кӱс—отышто кумалмыштым гына огыт

умло. „Кӱсотышто кумалмэ чын йумылан кумалмэ“ манын ойлат. Нунын тыгэ шонымышышт йон-ыглышэш толэш. Мэ пычкэмыш улна. Пӱртысын лиймыжым, законжым, адак калык илмэ законом шинчэдэ илэна. Мэмнан шонымаштэ, тӱнбаштэ мо уло—чыла закон шот-дэнэ лиын. Нимоат иктаж шӱлышын, альэ йумын каласымыж дэн огэш лий. Тӱнбаштэ чыла вэсын-вэсын пижылтын улыт. Иктаж вэрэ ик тарванмаш, ик паша лиын гын, тудын почэш вэс паша (йавлэниэ) лийдэ гэчэ огэш код. Тидэ вэс паша—гыч адак кумышо паша лиын шога. Тыгэ 4, 5, 6... паша лийыт. Тидэ законом рушла „закон причинной зависимости“ маныт. Ышкэнан пычкэмыш тунэмдымэ вэрчын тӱнба ўмбалнэ кузэ паша лиын шогымым огына умыло. Тидым чыла йумо кӱштэн, пӱйрэн манын шонэна. Варажым нымом шинчэдэ, тӱрлым сӱрбалэн йумылан кумалына. Ончэт гын, тӱнбаштэ ныгуштат йумо укэ. Мо укэлан, кумалшашат укэ.

Мэмнан марий калык кажни шижым, кэч кушто йумылан кумалаш тӱнгалэш. Тидэ кумалмэ пэш шэргэ акыш шуэш. Тэвэ тэнэй шыжым

сэнтъабрын 6 кэчыштыжэ ик марий йалштэ изирак кумалтыш лийэ. Тидэ кумалтышлан вольыкым киндэ дэнэ налэдэн улыт. Чылажэ кок чомам 35 пуд гыч, 70 пуд уржалан налын улыт, кок прэзым 15 пуд гыч 30 пудлан, кок тагам 10 пуд гыч 20 пудлан, ныл комбым 4 пуд гыч 16 пудлан, моложан 14 пуд күлэш лиын. Тидым таблицыдэн ончыктэм:

№№	Вольик лүмышт.	Кунар вольык.	Кунар шогат пуд шот дэнэ.	
			Иктыжэ.	Чылажэ.
1	Чома . . .	2	35	70
2	Прэзэ . . .	2	15	30
3	Тага . . .	2	10	20
4	Комбо . . .	4	4	16
5	Моло . . .	—	—	14
Чыла . . .		—	—	150 пуд.

Чылажэ кумалтыш вольыклан 150 пуд кайэн. Ик пуд киндэ кызыт ожнысэ шөртньо окса шот дэнэ ик тэнгэ шога. 150 пуд уржа 150 тэнгэ лиэш.

Тидэ йалштэ чылажэ 300 йынг ила. 150 пуд киндым 300 йынглан пайлэна гын ик йынглан пэл пуд гыч киндэ дэнэ, альэ окса дэнэ пэл (50 ырший) тэнгэ гыч кумалтышлан погалтын. Ындэ шотлэн ончэна, кунар кэчэтар пытэн. Кумалтыш кодым кэч кушто кок кэчэ дэч шагал пайрам огэш лий. Тидэ 300 йынгыштэ 200-жэ паша ыштэн кэртшэ улыт. Кэчылан пэл тэнгэ гыч гына шотлэна гын, кок кэчы-

лан 200 йынглан 200 тэнгэ кэчытар пытымэ лийэш. Чылажэ кэчытар дэнэ кумалтыш вольыклан (200+150). 350 тэнгэ, альэ ик йынглан 1 т. 50 ырший роскот лийын.

Мэмнан Россия Рэспубликаштэ ик миллион марий калык гыч 300 түжэмжэ күсотыштэ кумалын илат. Нуно ийлан ик кана кумалытгын, чылажэ ожно шотлымаш гыч (1½ т. × 300.000) 450 түжэм тэнгэ оксам пытарат, Чумыр окса дэн шотлаш гын, 500 түжэм, альэ пэл миллион шөртньо оксажэ сайнак пыта. Мэмнан марийын йужо ийлан кок-кум кана куго кумалтыш лийэш. Шонэн ончыза ындэ, нымолан күлэш огыллан кунар окса пыта? Тидэ оксам тунэммылан, альэ моло күлэш пашалан савырэт гын кунар пайда лиын кэртэш? Тэвэ 1912 ийыштэ мэмнан Россиаштэ кугыжан правитэльства, зэмстра, молат ик тунэмшэ ырвэзылан чылажэ 5 тэнгэ оксам пытарэн. Тунамак Франциаштэ—10 т., Амэрикаштэ 20 тэнгэм. Кызыт мэмнан марий коклаштэ 8—14 ий мартэ тунэмшашлык ырвэзэ, чылажэ 100 түжэм уло. 1912 ийыштэ пытармэ гайэ, тэнэйат 5 тэнгэ гыч 100 түжэм ырвэзылан пуэна гын, чылажэ 500 түжэм тэнгэ күлэм ыльэ. Кызыт лачак ийштэ ик кана кумалмыланна 500 түжэм тэнгэ оксана пыта. Тидым чыла тунэммэ пашалан пуэна гын, уло марий ырвэзым сайын школгыч туныктэн луктына улмаш. Кызыт кум ужаштэ ик ужашыжэ вэлэ тунэмыт. Мэмнан Совэт властыын оксажэ шагаллан, чыла ырвэзэ тунэмын огыт кэт. Мланна школ пашаланна ышкаланна пижаш күлэш. Тунэммын

пайдажам мэ ындэ шинчэна. Тунэмына-гын чыланат сай илаш тўгалына, таза лийна, сайэ илышым ужына. Чыла Амэрикан калык гайэ лийна ильэ. Нуно 20 тэнгэ гыч ик ырвэзылан тунэмаш пытарэн тыгайэ писэ, ушан лийныт. Марий шўмбэлэм шамыч, тидым шоналтэн ончыза.

Кумалтышлан пуышаш оксадам, тунэммэ пашалан пуыза. Кумалтыш

пайдам огэш кондо, күсэн көргыдам, поп гайак, вэлэ пытара. Чыла пашадам шоналтэн, шотлэн ыштылза. Кугэзэ кочадан койшыжым кудалтэн, тунэмшэ калык коклашкэ, волгыдо илышкэ ошкылза. Тунам мэ, марий калык, ныгунам огна пытэ; ышкэат таза лийна, урлыкнат таза, писэ лиыт.

И. А.

Святой „чудо“ нэргэн.

Попла шамыч калыкым эрэ пычкэмыштэ ашнаш тбчышт. Калык шинчышэ лийэшгын, поп-дэч вийан лийыт. Сандэнэ ожно капиталист шамыч тыгэ ойлат ильэ: „мыйын имньэм чыла шинча ыльэ гын, тундэнэ, кудалыштынат ом кэрт“ маныт ильэ. Тундэнэ поп шамыч, купэч помэщик тўшка тошто закондэнэ, пўтынь калыкым ушан ынжэ лий манын ышт туныкто. Тидэ койшышт-дэнэ монастыр шамычым чэркылам гына калыклан ыштышў. Тыгэ XVII курмышто, руш кугыжа шамыч Сэргэй лўман манакым, тудо кугыжам оролшо свьатой манын кумалаш туныктышт. Тулэч вара Троицэ-Сэргиэвской лавра манмэ монастыр, шарлэн пэш чот пойыш. Тидэ лавра-лан шуко тўжэм крэпосной крэсанык шамычын пайдашт кайэн шогэн. Молан калык погынат? Кб нуным шўдо мэнкэ коклаш покта? „Уштымылан закон возалтын огыл“ маныт. Тидат тыгак.

Садлан Троицэ-Сэргиэвской лавраштэ Сэргэй свьатой манмын колшо капцэ колоткаштэ ильанэн кийа манын ойлат улмаш.

Тудо колотка оражэ „чудэсам“ ыштылэш манын калыкым олталэн погэн улыт. калык пўж вўдшо-дэнэ, шинча вўдшо-дэнэ лукмо кыкыр-кумыржым шўдо мэнкэ коклаш йолын ындыралтын, тидэ монастырышкэ кондэн кышкат ыльэ. Тыгай окса кугын погынэн.

Совэт власть лиймэнтэ тидэ онталчыкым почыч. Апрэлын 11-жэ 1919 ийыштэ Сэргэй свьатойын колоткажым почын ончэн улыт. Почмэнкэ тарватэн рончэч шўшолу да монь, шўкшў шовыч, тулэч моло кўльтўмаш пўтырэн опымо улмаш.

Тэвэ кушко пий шылын возын улмаш, палышда?

Ындэ калык шкэ шинчаждэнэ ужын, ты мартэ олталалт илымыжым раш палэн нальэ.

Мо тугай „чудо“?

Ныгузэат раш умылэн огыт кэрт гын, тудым калык „чудо“ манэш. Тыгак кўдырчэ-дэнэ волгынчымат — пыл помышто Илья пророк орва-дэнэ кудалштэшманыт ыльэ.

Тэйнэ тидым мэ шинчэна, тидэ, элэктричэства ваш рашкалт пудэштылэш.

Мыландэ йўмалнэ тўрло кугу лу орам мун улытгынат „чудо“ маныт а чынже тудэ колэн пытышэ кугу вольык, (звэр) шамычын лушт. Сандэнэ шанчэ (наука) шарлымы сэмын, чудэса манмэт тэйнэ койын йомэш.

Колмэнкэ нап куш йомэш?

Ала магай чонанат, пушэнкат, айдэмат колмэнкэ шўэш. Эн ончыч пушкыдэ вэрла: вуй-торык, адак, шыл ўпшалташ тўналэш; тудо шўн ойырлымэжгэ шўн да, монь лу шамыч шўт. Кугу йыңын капшэ вич ийыштэ, азан кумытышто шўн пытат. Лу шамыч шўдо ийыштат огыт шў. Мо дэнэ вара парэнгэ, шыл да монь ночкэш шўйыт? Тэвэ мо-

дэнэ. Айдэмэ капымат, тыглай шинчалан койдымо—изи чонан рушла „гнилостные бактерии“ манмэ уло. „Гнилостные бактерии“ лан илашышт: 1) ик-сэмын „температура“ кўлэш, 2) Ночко, 3) йуж. Тыгэ огылгын нуно колат. Сандэнэ йужогунам кукшу ошман шўгарыштэ кап вашкэ огэш шў. Молан манатгын „гнилостные бактерии“ шамыч тушто илэн, пасэн огыт кэрт.

Кушто вара „чудо“?

Шанчэ (наука) „чудо“ манмэтым чылт палэн налын. Манак, попын олталэн кумалыктымыштым йыңужын, ушанжэ лончэн вуй-йыржэ шоналтэн вошт палэн налын. Калыкым пичыштэ кучэн шкэ-ланышт нуно капиталым погэн улыт. Тэнэй тидэ онтальчыкклан огыт инанэ. Тылэч вара калык ышкэ илышыжым, куатшым нугунамат шойак манак да поп-лан олталаш огэш пу. Мом ок палэ-гын, тудым кнагам лудын, тунэмшэ мутым колыштын шинчат.

С. Шубин.

Кэчэ дэх тылзэ пэшырхалтмаш.

(Затмение).

Йужо ий кэчывалым Кэчэ пэтырна. Эркын-эркын Кэчэ пычкэ-мышалтэш, шучкатан чучэш. Пыл-помышто шўдырла койыт. Изишак лиймэкэ угычын Кэчэ волгыдо койеш тўналэш.

Кэчэ тыгэ пычкэмышалтын ала мызар минут шога.

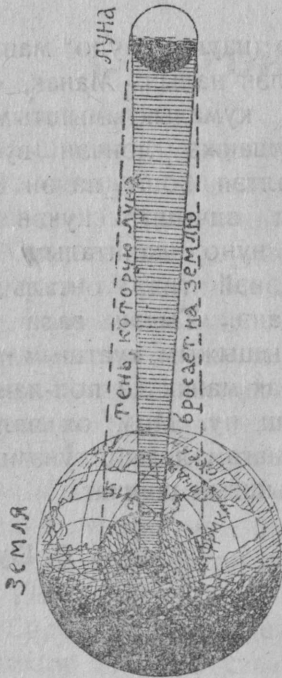
Ожнысо калык, кызытат тунэмдымэ йың Кэчэ пэтырналтмэ дэч пэш лўдыт.

Йумо каргымылан кбра Кэчэ пэ-

тырналтэш шонэныт. Кэчым ала мокай осал ньаста кочкэш манын ожнысо калык шонэныт. Осал ньаста кочмы дэн огыл тылзэ лийын пэтырналтэш.

Тылзэ Мыландэ йыр ик тылзыштэ пёрдын савырна.

Йужгынам тылзэ Кэчэ дэн Мыландэ коклаштэ лийэш, йужгынам коклагыч лэктын Мыландэ вэс вэлнэ лийэш. Тылзэ Кэчэ дэн Мыландэ коклаштэ лиймэ кодым, Кэчэ пэтырна.

Кэчэ пэтырналтмэ.

Тылзэ дэн Кэчэ коклаштэ Мыландэ лиймэкэ тылзэ пэтырна.

Мыландэ дэн Кэчэ коклаштэ лиймыжэ кодым, тылзэ сорлала койэш.

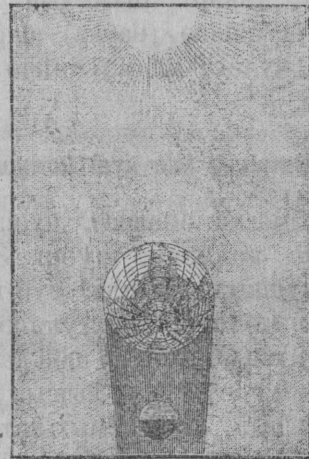
Мыландэ дэн Кэчэ коклагыч лэкмэкшэ тылзэ тичмаш койэш.

Мо шотлан лийын тылзэ йыда Кэчэ, тылзэ огэш пычкэмышалт?

Тылзэ Мыландэ йыр эрэ ик сэмын огэш пёрт. Шукыжо кодым Тылзэ лачак Кэчэ дэн Мыландэ коклаштэ тура огэш лий. Сатлан лийын тылзэ йыда Кэчэ огэш пычкэмышалт. Сатланак тылзэ йыда, Тылзат огэш пычкэмышалт.

Тылзэ Кэчим түрлын шойэштапэтыра. Йужгынам Кэчэ түрым, йужгынам кольчала койын, йужгынам түвыт пэтыра.

Тылзат тидэ шотлак пэтырналтэш.

Тылзэ пэтырналтмэ.

Тылзэ пэтырналтмэ кодым, тылзыштэ Мыландэ ора тыртыш койэш. Мыландын тыртышыжэ тыжэчынак палэ.

Тылзы дэн Кэчым „ала мо“ осал огэш пэтырэ, Тылзы дэн Мыландылан лийын пэтырнэн пычкэмышалтыт.

Тылзэ пэтырналтмым мариат вувэр кочкэш манын шонат.

Тылзэ дэн Кэчэ пэтырналтмэ дэч, ожно айдэмэ пэш лүдэш улмаш. Христос шочмо дэч 584 ий ожно скиф калык Мидиа кугужан

Циаксар кугужам пуштын Лидиа Кугужанышкэ шылыныт.

Мидиа кугужан калык Лидиа кугужан дэн крэдалаш мийэныт.

Лачак сар тунгалшаш кодым Кэчэ пэтырнэн. Пўтынъ салтак влак лўтмышт дэн куржын, шылын пытэныт.

1504 ийыштэ Христофор Колумб (Амэрика мыландэ мушо) Ямайка мыландышкэ мийэн.

Ямайка мыландысэ ир калык тутлан кинтым, молым пуэн огыт ул. Тылзэ пэтырналтмым шинчэн, тылзэ волгыдым „тыланта ом пу“ манын тусо калыкым лўдыктэн. Тылзэ пэтырналтын эртымэ дэч вара тусо калык Колмублан лўтмышт дэн ала момат намийэн пуэныт.

Кэчэ пэтырналтмэ дэч лўдын калык ала момат ыштылыт.

Тўнба пыта манын йазыкым ку-сарэна манын чэркышкэ коштыт, нўропышкэ шылыт. Кэчэ дэн Мыландэ коклаштэ Тылзэ тура, 18 ий да 11 кэчэ гыч лийэш. Тидэ шотым шинчымэкэ кунам угыч Кэчэ пэтырналтмымат палаш лийэш.

Кэчэ чылт 7 минут 5—8 сэкунд, 6 минут 10 сэкунд пэтырналтын шога. Кэчэ пэтырналтмэ мылантэ ўмбалнэ чыла вэрэат огэш кой.

Кэчэ пычкэмышалтмэ кодым, кайык пўжашышкышт вашкат, кўтўсэ шорык ик вэрышкэ погынат, ужава кычкырат, чара ватрэнкэ лэктын чонэштылэш, кайык мурмыштым чарнат, когўрчан мыландэ ўмбак волат, мўкшат йўтлан погынымыла омарташкэ погынат. Кэчэ пычкэмышалтме дэч айдэмэ огыл волык дэн кайыкат лўдыт. Ожнысо калык мо шот дэн Кэчэ дэн тылзэ пэтырналтмым шинчэн огыт ул, сатлан лўдыныт. кызыт лўтмэ огыл кунам Кэчэ дэн тылзэ пэтырналтшашым ончычак шотлэн луктын каласат. Кэчэ дэн тылзэ кунам пэтырналтмаш Калэндарьшат возалтэш. Кэчэ дэн Тылзэ пэтырналтмым йумо огэш ыштэ, тылзым вувэр огэш коч. Мыландэ йыр Тылзэ пўртмылан лийын тыгай пэтырналтмаш лийэш.
(К. Фламарион „Астрономия“ книшка гыч).

ПОЙАН КАШАК—ШЭМ КОРАК.

Пойан кашак, купэч влак
Ожнысыла тэ адак
Вуйлатылаш шоналтэн
Кушкыж шинчын шэмэрым,
Осал шакшэ чонда дэн
Иўнэда мо йёнг вўрым?
Нимом чылтак ыштыдэ,
Шығалыкла мўшкўрдам
Угыч кугун шаралдэн,
Тошкынэда тэ мэмнам.

Шокшо вэрым налылдэн
Йолым тавэн, йўн-кочкын
Шэмэрымак пызырэн
Илынэда воштылын.
Волгалтаршэ ош кэчым
Шылтынэда пыл шэнгак;
Куго школ гыч шэмэрым
Поктынэда, шэм корак!
Пычкэмыштэ илышым,
Мэмнан гайэ йорлыжым,

Азырэн поп тарзыда
 Лүдүктыльб киш под дэн.
 Шэмэр йэнгжэ тыланда
 Воштылтыш лийын илэн,
 Орлыкан дэн ойганлан
 Ондалэнак укэлан
 Чытэ йорло, пүм пурлын,
 Колэт, райыш вэрэштат,
 Попын ойым колыштын
 Иазыкдымэ, шнуй лийат
 Манын тэ шэм корак-влак
 Воштыл—воштыл мэмнамак
 Мыскылэн гына коштыда,
 Дуракланак шотлышда...
 Эркын-эркын пич тўньа
 Пудэшталтын пэчкалтэ:
 Нужна йорло шэмэрна,
 Пэш пич малшэ пожалтэ.
 Орланышэ шэмэрлан
 Иошкар тул ушым пууш:

Кугу мўшкўр поянлан
 Кўлэш ўчым савырыш.
 Шэмэр ындэ раш умлыш;
 Могай тидэ совет власть;
 Шэмэр тагэм! Кид гычэт
 Ит кудалтэ умдэтым,
 Тоштым шарнэн ушыштэт
 Ой ит мондо, мо лиймым.
 Ой, йошкар тул, йошкар тул!
 Тўньа ўмбалсэ шэмэрым
 Волгалтарэ вашкэрак!
 Йбсланышэ йорло-кул
 Йэнг шотышто илымым
 Ужшо ыльэ кэрнакак.
 Пэтыгдэмын Советна
 Сай эрталжсэ ўмўрна!
 Вўрым лўкўн ылышэ
 Ошо вашкэ пытыжэ!

Н. Мухин.

1919-ий.

Й О М А К.

Ўшкыж тагам ваш лийэшат „та-
 га, куш кайэт?“ Ман йодэш.—„Тэ-
 лэ толэш, шокшо вэрым кычал
 кайэм“ манэш тага.—„Айда пырля
 кайна“! Кайат.

Ваштарэш сўсна толэш. „Сўсна
 куш кайэт?“ Ман йодэш ўшкыж.—
 „Тэлэ толэш да, шокшо вэрым
 кычал кайэм“ манэш сўсна.—„Айда
 пырля кайна!“ Кумытын кайат.
 Нунын ваштарэш комбо толэш „Ко-
 мбо куш кайэт“ манэш ўшкыж.—
 „Тэлэ толэш да, шокшо вэрым
 кычал кайэм“ манэш комбо.—„Ай-
 да пырля кайна!“ Нылшынат кайат.
 Ваштарэш агутан толэш „Куш
 кайэт агутам“ манэш ўшкўж,—
 „Тэлэ толэшда шокшо вэрым кы-

чал кайэм“ манэш агутан—„Айда
 пырля кайна“! Ындэ визытын мут-
 ланэн, мутланэн кайат. „Тэлэ то-
 лэш, йўшто лийэш, кылмаш чот
 вэрэштэш. Айдыза пырля ик пўр-
 тым ыштэна“ манэш ўшкўж. Сэдэ
 мутлан „мый ужгам, шкэат ужыда,
 шокшо тугак илэн кэртам, пўртым
 ышташ ом Полшо“ маньэ тага.
 Сўснажат „кэрэк могай йўшто лий-
 эшгынат мый лўдмаш укэ, мылан-
 дым пургэдамда, пурэн вэлэ во-
 зам—мыланэм пўрт огэш кўл“
 маньэ.

Комбы-жо „мыйын кок шулдырэм
 уло, ик шулдыржым шаралтэм,
 вэсыжым лэвэдам. Йўшто дэч ом
 лўд, пўрт огэш кўл“ маньэ.

Агутанжат „мыйнат шулдырэм укэ мо? Мыйат пöрт - дэч посна илэн пэш кэртам“ маньэ.

Ўшкўж шкэдак, кодо. Шоныш, шоныш да „тэ кэрэк кузэ ыштыза, мый шкыланэм пöртым ыштэм“ маньэ да, шкэтак ойырлэн кайыш. Толашэн, толашэн пöртым ыштыш илаш пурыш.

Тэлэ тольо, йўшто лийэ, пэш кылмыкташ тўнгальэ. Пэш кылмэн, чытырэн тага ўшкўж - дэкэ тольо „пэш кылмэнам Ырыкташ пурто“ ман йодэш.— „Тыйын ужгат шоқшо, тугак илэн кэртат, ом пурто-маньэ ўшкўж— „От пурто-гын пöрт лукэтым тўкэн сўмырэм, шканэтат илаш ынжэ йöро“ манэш тага.

Ўшкўж лўдо да тагам пуртыш.

Изиш лийэ, сөсна толын шу пöртыш пурнэжэ. „Огыда пуртыгын порт пыртыждам йöршöш пургэт луктам, тыландат йўштö лийжэ“ манэш. Мом ышташ? Ўшкўж öрыда сөснамат пуртэн колдыш.

Сөсна почэш комбо-дэнэ агутан толын шуч. Нунат пурынэшт.— „Огыда пуртыгын рэгэнчым йöршöш кўрын пытарэм, тыландат йўшто лийжэ“ манэш комбо— „Огыда пуртыгын, пöрт тувырашыштэ рокым чумыр удырэн кышкэм, тыландат вара йўшто лийжэ“ манэш агутан.

Ўшкўж нымом ышташ öрö, шоныш, шоныш да когыныштымат пуртэн колдыш.

Ындэ чыланат шокшо пöртыштö илат. Агутан ырэн ылыжэ, мogyр-жо лывыргыш, мурым вэлэ мураш тўнгальэ!

Рывыж садэ мурым колын агутаным пэш кочнэжэ. Мом—кузэ ышташ? Чодраш кудал колдыш.

Пирэ-дэнэ маскам кычал мун.

„Родэм шамыч, тэ пэш шужэн улда-дыр мый сай кочкишым мунам, айдыза содоррак, маска родэмланат уло, пирэ род эмланат уло, мланэмат уло. Ик пöртыштö ўшкўж, тага, сөсна, комбо, агутан пырлыа илат нуным кайэн кочкина“ манэш рывыж.

Кумытын пэш содор кайат.

Рывыж садэ пöрт-дэкэ намийэн шогалтыш.

Маска пирым ончыч пуртынэжэ. Пирэ лўдын тый ончыч пуро, тый патыррак улат“ манэш маскалан.

Маска пурэн кайыш.

Омсам вэлэ пурэн шогальэ, ўшкўж кок шуржо дэнэ маскам пырдыж воктэн ишэнат шындыш. Маска тарванэнат огэш кэрт. Садым ужыч-да, тага тöршталдэн, тöршталдэн маскам тўкэдылаш тўнгальэ.

Агутан кашташ кўзэн шинчыда, пудэштарэн кыдэтлаш тўнгальэ.

Тыгай магырмым кольыч да, пирэ-дэнэ рывыж лўдын кудал колдышт. Толашэн, толашен, маска пыкшэ утлыш. Пирэ-дэнэ рывыж йолташыжым поктэн шуу-да „Ай—йай—йай, тыгай шучкым шочынат ужын омыл ильэ.

Пöртыш пурэн вэлэ шогалыым, ала кужэч ик ватэ лэктын шогалыыда, шанык-дэнэ шуралтэн пырдыж-дэкэ шўкэн шындыш. Ала кужэч тунар калыкшат погынэн шуч: кырат, пурят, шинчам вўрж-дэнэ шурат.

Эн шучко-жо кашта ўмбак кўзэн шинчын да, „пуза тышкэ, пуза тышкэ“ ман кычкыра. Тутланжэ вэрэштам ыльэ-гын, чылтак пуштэш ильэ ала мо“ манын ойлэн шуктышат, лўдмö пушыж-дэн пич чодырашко шыжалтэ вэлэ.

Чтамсыр.

Мари моском ончэн коштэш.

Ик мари Москош мийэн, крэ-саньык илыш пашам ончыктымаш. Выставкашкэ кайнэжэ. Корным огэш му. Эртэн кайшэ дэч: „кужэч кайман“. манын йодэш.

— „Моско вўд вэс могырышко, „Б“ букван трамвай дэнэ кай“— манэш эртэн кайышэ. Шкэат изиш йыгырэ ошкэдэн кайа.

Онча, мари шовырым чийэн, йыдалым пидын, тэркэ упшым упшанын. Пэш ығлынежэ.

„Тый могай калык улат?“ манын йодэш.

— Мари улам.

— Могай вэрыштэ мари ила?

— Мари кундэмыштэ.

— Кушто тугай вэржэ?

— Мари кундэмыштэ.

— Ёрб.

— Могай тўн олада?

— Чарла.

— Кугу?

— Питыр дэ кум пачаш кугурак.

— Адак ёрб.

— Иктаж йогым вўдта уло?

— Уло.

— Могай лўман?

— Кокшан.

— Кугу?

— Йул дэч кум пачаш кугурак.

Трамвайыш пурэн шинчэ. Ёрлэн кайышт.

Чтамсыр.

У Ж Ы Н А.

Ижболдин И. А. — 3 тылзылан тў-лэн, тыгай йолташлам ўжам:

1. Данилов К. Ф.—Озан.

2. Северьянов—Озан.

3. Савельев—Мамадыш. кант.

4. Платонов—Элнэт Алабуга к.

5. Степанов (Микай)—Элнэт.

6. Мениханов—Мензел. кант.

7. Токмурзин—Мензел. кант.

8. Килеев—Сарапул. у.

9. Павлова Н. И.—Буймо Агрыз. кант.

10. Степанова К. С.—Кўан—Эҗэр Агрыз. кант.

Шамаев И. М. — 3 тылзылан тўлэн, ўжэш:

1. Михайлов—Малмыж.

2. Конюхов—Малмыж.

3. Осипов—Уржум.

4. Ягдаров Н.—Яранск. у.

5. Григорьев—Яранск адак моло Вятка губэрна учитель влакым ўжам.

Алаев А. Н.—ўжам:

1. Ашаев С.—Яранск, Уфинотдел.

2. Токмалаев Д. П.—Падашево, Яранск. у.

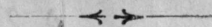
3. Осокин Андр.—Лужан—Сола, Яранск. у.

Редактор **А. Эшкинин.**

„У Илыш“ Редакция

Журналэш мо возалтын.

	<i>стр.</i>
1. Вэс Кугужанысэ увэр	1
2. Росиасэ увэр	2
3. 6-ий	6
4. Кут ий	11
5. Октябрь рэволюция ўдрамашлан мом пуэн	13
6. Мари калык тунуктымо паша — Октябрысэ рэволюциан йо- чажэ лийэш	14
7. Октябрский рэволюция крэсаньыкклан мом пуэн	16
8. Германиасэ рэволюциам — мэмнан крэсаньыкклан шинчэн илаш кўләш	18
9. Чыла тўнья ўмбалнысэ крэсаньык влак погынымаш	25
10. Шултэмэш	28
11. Томски губэрнасэ мари илыш нэргэн	30
12. Нартасысэ мыландэ пашалан туныктымо тэхникум	31
13. У виси нэргэн	33
14. Иктажым шонэн лукшо (изобретатель) нэргэн	34
15. У Илыш	34
16. Шурно кочшо шудо шырчык нэргэн (саранча)	43
17. Кольа нэргэн	44
18. Удртыш чэр	45
19. Сурт коклаштэ	47
20. Тазалык ончымо	47
21. Кумалтыш	48
22. „Свьятой чудо“ нэргэн	50
23. Кэчэ дэн Тылзэ пэтырналтмаш (затмение)	51
24. Пойан кашак—шэм-корак (стихотворение)	53
25. Иомак. Москошто (рассказы)	54
26. Ў жыңа	56

ОГЛАВЛЕНИЕ.

	<i>стр.</i>
1. Международное обозрение	1
2. По С. С. С. Р.	2
3. 6 лет партийно-советск. работы среди мари	6
4. Шесть лет власти Советов	11
5. Что дала Октябрьская революция женщинам	13
6. Положение просвещения мари за 6 лет	14
7. Что дала Октябрьская революция крестьянам	16
8. Крестьянин должен знать о революционном движении в Германии	18
9. Всемирная крестьянская конференция в Москве	25
10. Удешевление продуктов промышленности	28
11. Жизнь Томских мари	30
12. О положении Нартасского с.-хоз. техникума	31
13. Метрическая система мер	33
14. О мариийских изобретателях	34
15. Новая жизнь (рассказ из быта женщин)	34
16. Саранча и борьба с ней	43
17. Борьба с грызунами	44
18. О чесотке	45
19. Об уходе за домашними животными	47
20. О сохранении здоровья	47
21. О языческих жертвоприношениях мари	48
22. Как делают „чудеса“	50
23. Затмения солнца и луны	51
24. Буржуазия — стая черных воронов (стихотворение)	53
25. Рассказы	54
26. Вызовы на подписку „У Илыш“	56

Ильш. № 83

ЦЕНТРАЛЬНОЕ
Восточное Издательство.

КНИГА УЖАЛЫМЭ КЭВЫТШЭ.

Москва, Никольская ул., дом № 10 (во дворе).

Кэвытыштэ түрлө йылмэ дэнэ савыктымэ книга, журнал, газетат уло: араб, турык, пэрс, түрк, узбэк, кыргыз, суас (тотар), марий, чуваш, моло йылмэ дэнэ савыктымат.

Адак кэчэ шичмэ могыр калык йылмэ дэнэ савыктымат уло: польак, латыш, ньэмыч, еврей, эстон, мольнат.

Тидэ кэвыт гыч чыла моло түрлө книгамат, газэт, патрэтлаMAT моло сэмын савыктэн лукмыMAT йодаш лийэш.

Книгам йодмыда оқсам почта дэн колташ лийэш.

ОКСАМ, ТҮРЛӨ ПИСМАМАТ ТЫГАЙ АДРЕС ДЭН КОЛТЫМАН:

Москва, Никольская, 10,

Книжный магазин „КРАСНЫЙ ВОСТОК“.

Акшә 1 тылзәлан 15-ырший (шөртнөй окса шот дән).

